

Osztály és elismerés

A magyar társadalom elismerési viszonyairól

Dolgozatom fő kérdése, hogy az elosztási egyenlőtlenségek mennyiben veszélyeztetik, mennyiben veszélyeztethetik a társadalom normatív integrációját. A következőkben e probléma vizsgálatának egy lehetséges útját, illetve első eredményeit mutatom be.

A dolgozatban tárgyalt kérdés korántsem új, sőt a társadalmi struktúra, illetve rétegződéskutatás egyik központi problémájának tekinthető, amennyiben a társadalom rétegzettségének kutatása mindig is összekapcsolódott a társadalmi szolidaritás, a társadalmi konfliktusok, illetve a társadalom stabilitásának a kérdéskörével. Elég e helyütt talán csak Marxra utalni, akinél az osztálystruktúra vizsgálata a kapitalizmus meghaladásának a problémájába ágyazódott (Marx és Engels 1959 [1848]), vagy Max Weberre, akinek a társadalom rétegződésére vonatkozó elképzelései közvetlenül kapcsolódnak a legitimitás érvényességére vonatkozó kérdésfeltevéséhez (Weber 1987 [1922], 2009). A probléma a rétegződéskutatás funkcionista áramlatában sem ismeretlen. Parsons nem csupán azt vizsgálta, hogy a társadalom rétegzettsége miként járul hozzá a társadalom normatív integrációjához, de azt is, hogy mikor jelenthet rá veszélyt (Parsons 1949). Az amerikai rétegződéskutatás pedig többek között a státuszinkonzisztencia vizsgálata révén igyekezett megragadni a társadalmi rétegződés különféle területekre gyakorolt hatását (Lenski 1954, 1956, 1967).

Az elosztási egyenlőtlenségeket az alábbiakban az osztály, a társadalmi integráció problémakörét pedig az elismerés fogalmára támaszkodva értelmezem, a kettő közötti kapcsolatot statisztikai elemzések segítségével igyekszem megvilágítani. Osztály és elismerés közötti viszony egyáltalán nem magától értetődő, a következőben először ezért tömören ezzel a problémával foglalkozom, hogy pontosítsam és konkretizáljam a dolgozat kérdéseit. Ezután mutatom be az empirikus vizsgálatok eredményeit.

Elismerés és rétegződés

Az elismerés fogalma az utóbbi időben mindenekelőtt az olyan újabb társadalmi mozgalmak politikai célkitűzéseinek, illetve normatív igényeinek kifejezőjeként vált népszerűvé, mint például a feminista, illetve a különféle etnikai, nemzeti mozgalmak, vagy a szexuális kisebbségek mozgalmi. A köznapi használat mellett azonban a társadalomfilozófia területén is újra felfedezték az ifjúkori Hegel filozófiájának e központi kategóriáját. Több elméleti kezdeményezés indult meg, amelyek részben a fogalom jelentésének, illetve teherbíró képességének tisztázására irányultak, részben pedig kordiagnosztikai erejének kiaknázására törekedtek (lásd pl. Fraser 1997, 2003; Honneth 2013 [1992], 2003; Taylor 1997).¹

A legelterjedtebb értelmezés szerint – amely mindenekelőtt Nancy Fraser (1997, 2003) nevéhez kötődik – az elismerés fogalma az igazságosság egy új felfogására, illetve a politikai viselkedés új formájára utal. A korábbi társadalmi mozgalmak eszerint – s ez különösen a munkásmozgalomra igaz – elsősorban a javak, illetve erőforrások újraelosztását célozták az igazságos elosztásról alkotott valamely felfogás tükrében. Az új társadalmi mozgalmak viszont ezzel szemben inkább a domináns kulturális mintáktól eltérő csoportok sajátos tulajdonságainak, illetve identitásának elfogadtatásáért szállnak síkra. E csoportok célkitűzéseiből, illetve politikai követeléseiből Fraser szerint az igazságosság egy új felfogása bontható ki, amely az elnyomott, kirekesztett csoportok identitásigényeinek elismerésén alapul. Fraser diagnózisa szerint az utóbbi időszak posztzocialista korszakát az elosztásról folyó viták, illetve az osztálykonfliktusok háttérbe szorulása, és az elismerés problémájának, illetve a marginális csoportok identitáspolitikai küzdelmeinek az előtérbe kerülése jellemezte.

Ez a fraseri helyzetértékelés egybecseng az utóbbi időszakban többek által megfogalmazott tézissel, amely az osztályok eltűnését, illetve az osztályhelyzet magyarázóerejének elhalványodását diagnosztizálja (lásd pl. Beck 2003; Hradil 1987; Pakulski és Waters 1996; Schulze 2000 [1992]). A jelen dolgozat azonban nem az elosztás és elismerés, osztálypolitika, illetve identitáspolitika éles szembeállításán alapuló fraseri megközelítést szándékozik követni, hanem az elosztási egyenlőtlenségeket éppen hogy az elismerés terminusa segítségével kívánja vizsgálni. A 2000-es évek elején a Fraserrel éles vitába bonyolódó Axel Honneth tett komoly erőfeszítéseket arra, hogy az elismerés fogalmát a korabeli politikai küzdelmektől függetlenül olyan filozófiai, illetve társadalomelméleti kategóriaként építse újra, amely az empirikus társadalomkutatás számára is termékeny kiindulópontot jelenthet.²

Honneth azt a hegeli belátást teszi munkái alapjává, mely szerint „az ember gyakorlati identitásalkotása előfeltételezi az interszubjektív elismerés tapasztalatát” (Honneth 2013 [1992]: 91).³ Amennyiben ez nem teljesül, az a személyiségfejlődés különböző zavaraihoz, társadalmi konfliktusokhoz, illetve különféle társadalmi patológiákhoz vezethet. Erre a gondolatra építi fel általános társadalomelméletét, s ez alapján jut el az igazságos, illetve jó társadalom egy új felfogásához. A társadalom ez alapján Honneth számára olyan normatív rendként jelenik meg, amely az elismerés bizonyos elveit intézményesítve lehetővé teszi tagjai számára

1 Az elismerés különböző elméleteiről részletes áttekintést nyújt Weiss János (2004) munkája.

2 A vitához Weiss (2004: 215–245) munkájának vonatkozó fejezetén túl lásd még Huszár (2010) elemzését.

3 A fordítást egy ponton módosítottam (H. Á.). E helyütt csak annyiban ismertetem Honneth elgondolásait, amennyiben az a dolgozat gondolatmenetéhez feltétlenül szükséges. Honneth társadalomelméletéhez magyar nyelven Weiss munkáján túl lásd még Némedi Dénes (1998) írását, a nemzetközi szakirodalomból pedig Mattias Iser (2005) kritikai elemzését kell feltétlenül kiemelni.

az identitásképzés interszjektív folyamatát. Egy társadalom jó, illetve igazságos mivolta pedig azon mérettetik meg, hogy az mennyiben képes biztosítani az egyéneknek a kölcsönös elismerés azon formáit, amelyek lehetővé tehetik személyiségük zavartalan kibontakoztatását. Ennyiben Honneth szerint az elismerés, illetve az elismerés hiányának tapasztalata alapján az egyének és ezek csoportjai bizonyos normatív, igazságosságra vonatkozó igényeket fogalmazhatnak meg a társadalommal szemben. A különféle társadalmi mozgalmak pontosan ezt teszik, amikor – explicit vagy implicit formában – az elismerés különböző elveire hivatkozva követeléseket fogalmaznak meg.

Honneth Hegel, illetve Georg Herbert Mead munkái, illetve empirikus vizsgálatok alapján az elismerés három különböző elvét különbözteti meg: a szeretet, a jog, illetve a szolidaritás/teljesítmény elvét⁴ (Honneth 2013 [1992]: 71–129, 1997 [1990]). Ezek Honneth felfogása szerint az egyéni identitás különböző komponenseit érintik, az elismerés elmaradása esetén pedig különféle patológiákhoz vezethetnek. A szeretet elve az egyén mint fizikai, érző lény elismerésének igényét támasztja, az elismerés hiánya pedig a kínzás, illetve erőszak legkülönfélébb formáiban ölthet testet. A jog elve ezzel szemben az egyén mint morális személy elismerését követeli meg, amely a közösség többi tagjával egyenlő jogokkal, illetve kötelességekkel rendelkezik. Az elv sérülése szintén számos formát ölthet a jogfosztás, illetve a társadalmi kirekesztés legkülönfélébb módozataiig. Végül a szolidaritás elve, illetve a teljesítményelv az egyén mint önbecsüléssel rendelkező személy elismerésének igényére utal, aki sajátos tulajdonságai révén a közösség értékes, megbecsült tagjának vallhatja magát. Az elismerés e formájának sérülése pedig ezeknek a sajátos tulajdonságoknak a leértékelése, lealacsonyítása nyomán valósulhat meg.

Honneth elgondolásai szerint az elismerésnek ezek a formái lehorgonyozhatók az ember antropológiájába, mindazonáltal a társadalmi differenciálódás nyomán váltak el egymástól, s történetileg intézményesültek a polgári-kapitalista társadalmakban (lásd Honneth 2001, 2003: 162–177, 2011: 219–624). A három elv közül a szeretet, illetve gondoskodás elve, amely mindenekelőtt a személyes kapcsolatokban jelenik meg, a korábbi társadalmakban is intézményesült, ha kezdetlegesebb formában is. A polgári-kapitalista társadalmak kialakulásának legfontosabb jellemzője azonban, hogy a jog szférája, illetve a társadalmi megbecsülés szférája elválnak egymástól, s önálló cselekvési szféraként intézményesülnek. A rendi társadalmakban az egyének rendi hovatartozása mind a jogi státuszukat, mind pedig a társadalmi megbecsültségüket meghatározta. A jogi egyenlőség intézményesülésével azonban a jog már nem tájékoztat az egyének társadalmi állásáról. A polgári-kapitalista társadalmakban a jog azt rögzíti, amit minden emberben egyenlő módon tisztelni kell, a társadalmi megbecsülés alapját pedig az egyének sajátos tulajdonságai, illetve teljesítményei képezik.

Az elismerésnek ez a három elve tehát történelmileg a polgári-kapitalista társadalmakban intézményesült először. Ezekben a társadalmakban hivatkozhatnak először a társadalom tagjai legitim módon egyéni jogaikra, illetve értékes személyes tulajdonságaikra követeléseik megfogalmazásakor. Honneth az elismerésért folytatott harcnak nevezi ezeket a morális küzdelmeket, s komoly történelemformáló jelentőséget tulajdonít nekik (Honneth 2013 [1992]). Ennek szellemében hivatkozhattak, hivatkozhatnak többek közt a különböző polgárjogi

4 Az elismerés harmadik formája esetében megfigyelhető egy terminológiai váltás Honnethnél. A *Harc az elismerésért* című könyvében még a szolidaritás fogalmával utalt rá, később azonban már a teljesítmény megjelölést használja. Honneth megjegyzése szerint a terminológiai váltás nem járt a koncepció változásával (lásd Honneth Mathias Richterrel [2008] folytatott diskuszióját).

mozgalmak a jogegyenlőség elvére részvételi jogaik biztosítása érdekében. Ez alapján követelhetik különböző etnikai kisebbségek, hogy sajátos kulturális gyakorlataik fennmaradását a többségi társadalom erőforrások átcsoportosításával vagy jogi garanciákkal segítse elő. A jogegyenlőség elvéhez nyúlnak vissza a különböző szexuális kisebbségek tagjai, amikor társadalmi kirekesztettségük ellen lépnek fel, vagy a társadalmi megbecsülés elvét hívják elő a nőmozgalmak, amikor azért küzdenek, hogy a házimunkát mint értékes teljesítményt ismerjék el (vö. Honneth 2003: 191–201).

Az elosztási küzdelmeket is ez alapján, a jogegyenlőség, illetve a társadalmi megbecsülés elvére hivatkozva tarthatjuk az elismerésért folytatott harc sajátos eseteinek. Az elosztási küzdelmek ennek megfelelően két fő típusba sorolhatók. Egyfelől előléphetnek különböző csoportok, amelyek szociális jogaikra hivatkozva követelik a javak újraelosztását, másfelől viszont más csoportok a társadalmi megbecsülés elvére hivatkozva sajátos teljesítményeik felértékeléséért és kedvezőbb anyagi ellentételezéséért szállhatnak síkra. Ezeknek a küzdelmeknek a közvetlen tárgya sokféle lehet – irányulhatnak többek közt a segélyezési rendszer vagy a nyugdíjrendszer újragondolására, az adózási jogszabályok vagy a munkaügyi szabályozás megváltoztatására, vagy követelhetik az érdekegyeztetés intézményrendszerének az átalakítását is –, de a megfogalmazott követelések morális alapját minden esetben az elismerés e két elve képezi (vö. Honneth 2003: 177–189).

A jelen dolgozat az empirikus vizsgálatok során az elismerés három formája közül csupán a harmadikra, az egyének társadalmi megbecsültségére koncentrálna, s ezt is csupán egy meghatározott vonatkozásban, osztályok szerint vizsgálja. Azt kívánja felderíteni, hogy egyrészt mely osztályok – illetve mely osztályok tagjai – számíthatnak a társadalmi megbecsülés magas fokára, s melyek azok, amelyek, ellenkezőleg, az elismerés megvonásával s a lealacsonyítás különböző formáival szembesülnek. Másrészt vizsgálat tárgyává teszi azt is, hogy megfigyelhető-e a különböző osztályok között az elismerés kölcsönös mintázatai, vagy ellenkezőleg, az elismerés megvonásának szisztematikusan módoszataival találkozhatunk. A dolgozat tehát a magyar társadalom osztálystruktúrájának elismerési viszonyaiba kíván betekintést nyújtani, ennek segítségével azonban egy elméleti kérdésre keresi a választ.

Honneth az elismerés harmadik fajtáját meglehetősen általánosan írja körül, amikor arra utal, hogy az egyének bármely tulajdonságai – amelyek a társadalom értékhorizontjának fényében fontosnak mutatkoznak, illetve amelyek hozzájárulhatnak a társadalom közös céljainak az eléréséhez – alapját képezhetik társadalmi megbecsültségüknek. Mindazonáltal úgy véli, hogy a kapitalizmus kiépülésével mindenekelőtt a gazdaság szférája, vagyis a piacon, illetve a foglalkozási rendszerben elért teljesítmény válik a társadalmi megbecsülés alapjává. Honneth a rendi becslés felbomlására vonatkozó weberi fejtegetések nyomán mutatja be, hogy ez miként alakul át az elismerési szférák differenciálódása nyomán egyrészt a jog által a társadalom minden tagjának egyenlő módon garantált tiszteletté, másrészt pedig a kapitalista gazdaságban elért teljesítmény alapján megszerzett megbecsüléssé, illetve presztízzsé. A kapitalista gazdaság ennyiben Honneth számára olyan intézményesített elismerési szféraként jelenik meg, amely hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom tagjai szert tegyenek az elismerés interszubjektív tapasztalatára (lásd Hartmann és Honneth 2007 [2004]; Honneth 2009 [2008], 2011: 317–470).

A kapitalista gazdaság honnethi meghatározása teljesen ellentétes azzal a habermasi, illetve luhmanni megközelítéssel, amely a gazdaságot normamentes szféraként látta, és el-

lentmond annak a felfogásnak is, amelyen az osztályelmélet hagyományos verziói alapulnak (vö. Huszár 2013c, 2013d). Az osztályelméletek hátterében ugyanis kivétel nélkül jelen van az a gondolat, hogy míg a rendi társadalmakban a gazdaság a társadalomba beágyazottan működött, addig a kapitalizmus kiépülésével a gazdaság társadalmi beágyazottsága megszűnt, s maga a gazdaság formálja a saját képére a társadalmat. Az osztályok ennek a folyamatnak a végeredményeként jönnek létre. Ennek megfelelően az osztályelméletek fő teoretikusai, attól függően, hogy mennyire erős empirikus igényeket támasztanak magukkal szemben (vö. Wright 2005b), az osztály fogalmát rendszerint kétféle módon fogják fel. Vagy olyan nominális kategóriáknak tekintik az osztályokat, amelyek pusztán a hasonló életesélyeket biztosító foglalkozási pozíciókat aggregálják (vö. Goldthorpe és Marshall 1992; Breen 2005), vagy ha valamiképpen reális létezőknek tekintik is őket, akkor létrejöttüket mindenekelőtt a kapitalista gazdaság működése nyomán azonosított kizsákmányolási viszonyokra, különböző érdekellentétekre, illetve az ezek következtében kirobbant érdekkonfliktusokra vezetik vissza (Wright 1997 [1984], 2005a). Az osztályelméletek ezen verziói tehát nem számolnak azzal, hogy a kapitalista gazdaság működése, illetve az ennek nyomán létrejövő osztály-egyenlőtlenségek valamiképpen hozzájárulnának a társadalom normatív integrációjához.⁵

Amikor azonban Honneth – illetve az általa továbbvitt, többek között Hegel, Durkheim, Polányi Károly, Parsons nevével illusztrálható társadalomelméleti hagyomány (lásd Honneth 2011: 320–360) – a polgári-kapitalista társadalmakat morális rendként, a kapitalista gazdaságot pedig sajátos elismerési szféraként értelmezi, akkor pontosan ezt teszi. A honnethi társadalomelmélet nyomán ennyiben kibontható az osztálynak egy alternatív, az előbbiektől eltérő felfogása, amely a gazdaság működése nyomán létrejött különböző osztálypozíciókat a polgári-kapitalista társadalmi rend sajátos képződményeinek tartja. A különböző osztályhelyzetek ennyiben nem csupán potenciális érdekkonfliktusokat rögzítő, illetve eltérő életesélyeket biztosító pozícióknak tekinthetők, de olyan normatív státuszoknak is, amelyek eltérő módon integrálódnak a társadalom normatív rendjébe és az elismerés eltérő mintázataival jellemezhetőek. Ezek a társadalomelméleti belátások a történeti kutatásokban tulajdonképpen közhelynek tekinthetők (lásd mindenekelőtt Thompson 1971, 2007 [1963]), de statisztikai vizsgálatukra is akad példa. Magyarországon Kolosi Tamás, illetve kollégái (1980) végeztek beható vizsgálatokat a rendszerváltást megelőző időszakban arról, hogy a társadalomszerkezetben elfoglalt pozíció miként függ össze a társadalomról való gondolkodással, illetve különböző társadalmi-politikai attitűdökkel, az utóbbi időszakban pedig Stefan Svallfors (2006) jelentkezett a témakörben nemzetközi összehasonlító elemzéssel. A következőkben, amikor osztály és elismerés viszonyát empirikusan vizsgálom, magam is ezt az elméleti feltevést kívánom tesztelni.

5 Az első álláspont inkább a weberianus megközelítésekre jellemző, a második pedig a marxistákra. A weberianusok kapcsán meg kell jegyezni, hogy egyáltalán nem idegen tőlük a rétegződés normatív aspektusának hangsúlyozása, ezt azonban jellemzően az osztály fogalmától élesen elkülönített rend fogalmára utalva teszik. Webernél az osztály alapvetően nominális kategória, s minden olyan tényező – legyen szó jellegzetes életvitelről, társadalmi megbecsülésről vagy társadalmi kapcsolatokról –, amely révén valamilyen társadalmi csoportot reális létezőnek tekinthetünk, a rend fogalmához kapcsolódik nála. Az osztályhelyzet persze Webernél is alapját képezheti a rendi helyzetnek (lásd Weber 1987 [1922]: 225–232, 2009: 95–160). Az utóbbi időben Tak Wing Chan, illetve John Goldthorpe dolgozott ki egy foglalkozási alapú kategorizálást a rendi helyzet, illetve a „status order” mérésére, ahol a szerzők a társadalmi kapcsolatok, illetve társadalmi megbecsültség alapján alakítottak ki foglalkozási csoportokat (lásd pl. Chan és Goldthorpe 2004, 2007), s Tardos Róbert nemrég kialakított foglalkozási miliőtípológiája is a rétegződésnek ezt az aspektusát emeli ki (Tardos 2008).

Adatok, módszerek

Az alábbi elemzések az EU-SILC 2013-as magyarországi adatfelvételén alapulnak. Egy nagymintás vizsgálatról van szó, amelyet harmonizált módon bonyolítanak le évről évre az Európai Unió összes tagországában, illetve más európai országokban is.⁶ A 2013-as magyarországi minta 10 223 háztartás, illetve az ezekhez tartozó 25 442 (16 éves és idősebb) személy adatait tartalmazza.

A társadalom osztályszerkezetét az osztályelemzés hagyományos statisztikai megközelítése alapján kívánom ábrázolni, amely a foglalkozások, illetve bizonyos munkaerőpiaci ismérvek nyomán különíti el a különböző osztálypozíciókat. Az empirikus osztályelemzés területén – az EGP-modelltől (lásd Erikson és Goldthorpe 1996 [1992]; Erikson, Goldthorpe és Portocarero 1998 [1983]; Goldthorpe 2007) és az ESeC-től (Rose és Harrison 2010) kezdve, Erik Olin Wright (1997 [1984], 2005), valamint Esping-Andersen (1993) megközelítésén keresztül a munkajelleg-csoportosításig (Ferge 1969; Andorka 1970), illetve a Bukodi-féle sémáig (Bukodi, Altorjai és Tallér 2005; Bukodi 2005) és tovább – számos nemzetközi, illetve magyar megközelítéssel találkozhatunk, amelyek különböző elméleti alapokon, eltérő módon ábrázolják a társadalom osztályszerkezetét. Ezekkel a bejáratott, jól működő osztálymodellekkel szemben azonban, mind elméleti felépítésüket, mind pedig az operacionalizálás szintjét tekintve, számos kritika fogalmazható meg (lásd Huszár 2012, 2013a, 2013b). Az alábbi elemzések során nem e modellekre kívánok támaszkodni, hanem a társadalomszerkezet egy normatív-funkcionalista modelljére, amely részben a rétegződés-kutatás parsonsi hagyományára nyúlik vissza (vö. Parsons 1940, 1970, 1997 [1953]), részben pedig a honnethi társadalomelmélet belátásait igyekszik kiaknázni.⁷

Ez az osztálymodell kevésbé empirikus tartalma, sokkal inkább elméleti felépítését tekintve különbözik a foglalkozási osztályszerkezet rivális modelljeitől. A többi sémában fellelhetőkhöz nagyon hasonló osztálykategóriákat tartalmaz, amelyeket a szokásosan használt ismérvek alapján különít el egymástól. Lényeges különbség azonban, hogy ez határozott elméleti feltevéseket fogalmaz meg a különböző osztálykategóriák egymáshoz való viszonyára vonatkozóan. A többi modell esetében sokszor nem világos, hogy pontosan mi alapján különböznek el egymástól a különböző foglalkozási csoportok, illetve hogy ezek hierarchikus struktúrába rendezhetőek-e, vagy esetleg horizontális viszony van közöttük. Márpedig ez az osztálymodellek nominális kategóriái esetében egyáltalán nem magától értetődő. A modell alapjául szolgáló elmélet feladata, hogy tisztázza a közöttük lévő viszonyt. Minél világosabban és tartalmasabban látja el ezt a feladatot, annál inkább alkalmassá válik empirikusan is tesztelhető hipotézisek megfogalmazására.

A foglalkozási osztályszerkezet normatív-funkcionalista modellje abból indul ki, hogy a kapitalista gazdaság nem ábrázolható normamentes cselekvési szféraként, hanem a társadalmi normákba beágyazottan működik. A társadalom osztályszerkezetét pedig az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményes normáinak tükrében igyekszik ábrázolni. A séma ennek megfelelően egyrészt az egyéni szükségletek kielégítésének jogilag elismert fő formá-

⁶ A felvétel tematikájáról, módszertanáról, illetve egyéb jellemzőiről kimerítő áttekintés olvasható a következő helyen: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/microdata/eu_silc.

⁷ A modellről részletes leírás olvasható a következő helyeken: Huszár (2013c, 2013d). Ezt az utóbbi időben több-
ben bírálatnak vetették alá (lásd Bartha 2013a; Ferge 2013; Füzér 2013; Tardos 2013). Ezekre a kritikákra e helyütt
nem térek ki részletesen, a következő elemzések azonban több szempontból a modell tesztjének is tekinthetők.

it különíti el egymástól horizontális módon. A gazdasági aktivitás, illetve foglalkozási viszony ismerveire támaszkodva ez alapján különbözteti meg a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, az egészségügyi okokból munkaképtelenek, illetve az egyéb inaktív csoportjait. Másrészt a séma az ily módon elkülönített csoportokon belüli vertikális egyenlőtlenségeket igyekszik megragadni az alapján, hogy a polgári-kapitalista társadalmakban az egyenlőtlenségek mely formái találhatnának igazolásra. A vállalkozók csoportját ennek során az alkalmazottak száma alapján tagolja, az alkalmazottak, illetve a nyugdíjasok esetében pedig foglalkozási alapon. Az egyes foglalkozási pozíciók elkülönítéskor azt veszi figyelembe, hogy egyrészt az adott foglalkozáshoz mennyiben kapcsolódnak vezetői feladatok, másrészt, hogy inkább szellemi vagy fizikai munkáról van-e szó, illetve harmadrészt, hogy a foglalkozáshoz kapcsolódó feladatok ellátásához milyen szintű képzettségre van szükség. Az 1. ábra összefoglaló módon mutatja be a séma felépítését, illetve az e helyütt elkülönített osztálykategóriákat.⁸

1. ábra. Az osztályszerkezet normatív-funkcionalista modellje

A. Vállalkozók	B. Alkalmazottak	C. Munkanélküliek	D. Nyugdíjasok	E. Egészségügyi okból munkaképtelenek	X. Egyéb inaktívok
A1. Vállalkozók, alkalmazottal	B1. Vezetők, menedzserek		D1. Nyugdíjas vezetők, értelmiségiek		
A2. Vállalkozók, alkalmazott nélkül	B2. Szakértők, értelmiségiek		D2. Nyugdíjas egyéb szellemi munkát végzők		
	B3. Rutin szellemi munkát végzők		D3. Nyugdíjas szakmunkások		
	B4. Szakmunkások		D4. Nyugdíjas betanított és segédmunkások		
	B5. Betanított munkások				
	B6. Segédmunkások				

8 A magyar társadalom osztályszerkezetének vizsgálatára e helyütt nem térek ki. Ezzel kapcsolatban a népszámlálási adatok nyújthatnak átfogó képet. A dolgozat első mellékletében azonban tájékoztató jelleggel bemutatom a fő vonásait a SILC-felvétel alapján. Az osztálystruktúra ábrázolásához használt program FEOR08-as foglalkozási nomenklatúrán alapul. Ennek elkészítéséhez felhasználtam a Ferge Zsuzsa munkáin alapuló, illetve Andorka Rudolf által is használt munkajelleg-csoportosításnak az 1990-es évek második felében FEOR-93-ra aktualizált verzióját, amelyet a KSH Társadalomstatistikai Főosztályának munkatársai készítettek. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Harcsa Istvánnak, hogy ezt rendelkezésemre bocsátotta. A jelenlegi program kérésre SPSS syntax formában hozzáférhető a szerzőnél.

Ahogy korábban szó volt róla, a következő vizsgálatok csupán az elismerés harmadik típusára, az egyének társadalmi megbecsültségére terjednek ki. Ezt a jelenséget e helyütt egyetlen kérdéscsoport segítségével mérem. A felvétel során egyrészt arra kértük a válaszadókat, hogy egy nullától tízig tartó skálán becsüljék meg, mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjának. Másrészt arra kértük őket, hogy hasonló módon nyilatkozzanak arról, mennyire tartanak a társadalom fontos, hasznos tagjainak bizonyos társadalmi csoportokhoz tartozókat. A vizsgálatba bevont csoportokat gazdasági aktivitás, illetve foglalkozási jellemzők szerint határoztuk meg.⁹

Ez a mérés – amely ugyan sok csoportot érint, de lényegében egyetlen kérdéssel alapul – természetesen durva mérés, amely a Honneth által leírt jelenségnek csupán egy szeletét érinti, és nem képes visszaadni annak komplexitását. Az e helyütt használt ismérvek attitűdkérdések, amelyek egyrészt, amikor a kérdezett saját magára vonatkozóan fogalmazza meg értékelését, az egyének önbecsülésének elemi tapasztalatáról nyújthatnak információt. Másrészt, a különböző csoportok fontosságára, hasznosságára vonatkozó kérdések azoknak a sajátos tulajdonságoknak az elismertségéről tájékoztatnak, amelyek a vizsgált csoportokat körvonalazzák: így a különböző foglalkozási osztályok esetében az adott csoporthoz sorolható foglalkozások megbecsültségéről, presztízséről, az inaktív csoportok esetében pedig a szociális jogok adott formájának elismertségéről. Ezek az értékelések tehát ennyiben az egyének hétköznapi, artikulálatlan igazságfelfogásáról árulkodhatnak, arról, hogy mit gondolnak, mely csoportnak hol a helye a társadalomban (vö. Honneth 2000). Csak remélni tudom, hogy a jövőben lehetőség nyílik a problémakör alaposabb feltérképezésére.

A vizsgálatba bevont kérdések meglehetősen érzékenyek minősíthetők, mivel komoly morális ítéletek meghozatalára ösztökélik a válaszadókat mind magukra, mind másokra vonatkozóan. Ennek megfelelően e változók esetében a válaszmehtagadás is magasabb volt a szokásosnál. Az adathiányok hatását ezért külön vizsgálatnak vettem alá abból a szempontból, hogy ezek nem osztályspecifikusak-e. Mindegyik változóra vonatkozóan áttekin tettem, hogy az adott kérdés válaszoló köre alapján felrajzolt osztálystruktúra eltér-e a teljes minta alapján kirajzolódó képtől. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az adathiányok okozta torzítás minimálisnak tekinthető.¹⁰

Az attitűdkérdésekben szereplő csoportok megfeleltethetők azoknak az osztálykategóriáknak, amelyek a korábban bemutatott modellben szerepelnek. A felvétel tehát nem csupán azt teszi lehetővé, hogy a munkaerő-piaci ismérvek, illetve foglalkozási jellemzők alapján definiált osztályok egyes jellemzőit felderítsük, hanem annak vizsgálatát is, hogy az egyes csoportok az elismerés tekintetében hogy viszonyulnak egymáshoz. Nem csupán arról alkothatunk képet tehát, hogy a különböző osztályok tagjai mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjának, de arról is, hogy a többi osztályhoz tartozók fontosságát,

9 A következő csoportokat értékelték a válaszadók: vezetők, menedzserek; szakértők, értelmiségiek; rutin szellemi munkát végzők; szakmunkások; betanított munkások; segédmunkások; nagyvállalkozók; kis- és közepes vállalkozók; munkanélküliek; nyugdíjasok, egészségkárosodottak, fogyatékkal élők; főiskolások, egyetemisták; gyermekek. Az alábbi elemzésekbe nem vontam be az egyetemistákra, illetve a gyermekekre vonatkozó adatokat.

10 E változók esetében kétféle adathiány fordul elő. A SILC-felvétel korlátozott mértékben s meghatározott változók esetében elfogad proxy válaszokat. Az e helyütt elemzett változók esetében, mivel a megkérdezettek személyes véleményére voltunk kíváncsiak, ennek lehetőségét kizártuk. Adathiány tehát egyrészt azokban az esetekben fordul elő, ahol csupán proxy interjúra volt lehetőség, másrészt pedig akkor, amikor a megkérdezettek ténylegesen megtagadták a választást, vagy nem tudtak válaszolni a kérdésre. A megíúsulásokra vonatkozó vizsgálatok eredményei hozzáférhetők a szerzőnél.

hasznosságát mennyire ismerik el. Ez a megfeleltetés természetesen azon az előfeltevésen alapul, hogy a vizsgált osztályok jelentéssel bírnak a megkérdezettek számára is, méghozzá az általam használt definíciókhoz hasonló jelentéssel. Hogy tehát a munkaerő-piaci jellemzők alapján definiált osztályok valamiképpen léteznek a válaszadók fejében, illetve hogy egybevágnak azokkal a csoportokkal, amelyekre vonatkozóan megfogalmazták az ítéleteiket. Ez az az előfeltevés, amelyet az utóbbi időszakban az osztályok haláláról szóló különféle tézisek alapvető módon kérdőjeleztek meg, s ami alapján a foglalkozási alapú rétegződés-vizsgálatok relevanciáját többen megkérdőjelezték a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt (lásd pl. Beck 2003; Hradil 1987; Pakulski és Waters 1996; Schulze 2000 [1992]; Hadas 1990; Kovách 2006; Kovách, Kuczai és Jókuthy 2006). Az alábbi elemzések egyfajta tesztnek is tekinthetők arra vonatkozóan, hogy – legalábbis Magyarország tekintetében – helyesen tették-e.¹¹

A következőkben osztály és elismerés viszonyát két szakaszban vizsgálom. Először azt veszem szemügyre, hogy az osztályszerkezet normatív-funkcionalista modelljéhez kapcsolódó feltevések miként teljesülnek a különböző osztályok jövedelmi helyzetének tükrében, valamint a társadalmi fontosságra, hasznosságra vonatkozó vélemények esetében. Majd ezt követően térek át a különböző osztályok egymáshoz való viszonyának a vizsgálatára, illetve az elismerés különböző mintázatainak a feltérképezésére.

Jövedelmi és elismerési viszonyok

Ahogy az imént szó volt róla, az elemzés alapjául szolgáló osztálymodell határozott feltevésekkel él az egyes osztályok egymáshoz való viszonyára vonatkozóan. A következőkben először annak kívánok utánajárni, hogy e feltevések ma Magyarországon mennyiben teljesülnek. Ez tulajdonképpen két általánosabb kérdés felvetését jelenti. Egyrészt, hogy az osztálysémában vertikálisnak tekintett egyenlőtlenségeknek van-e empirikus alapja, illetve másrészt, hogy az előzetesen horizontálisnak tartott különbségek nem itatódnak-e át maguk is az egyenlőtlenségek különböző formáival.

Ezt a két kérdést az alábbiakban három változó segítségével kívánom mérlegelni. Egyrészt a különböző osztályokhoz tartozók jövedelmi helyzetét vizsgálom, másrészt azt, hogy az egyes csoportok tagjai miként értékelik saját társadalmi fontosságukat, hasznosságukat, harmadrészt pedig, hogy az egyes osztályok hasznosságára, fontosságára vonatkozóan milyen ítéleteket fogalmaznak meg a társadalom tagjai. Az előbb megfogalmazott általános kérdések tehát a következő konkrét kutatási problémákká fordíthatók le. Egyfelől, vajon a szükségletek kielégítésének jogilag egyenlő módon elismert különböző formái mennyiben kapcsolódnak össze a jövedelmi helyzet, illetve a társadalmi elismerés tekintetében megmutatókozó egyenlőtlenségek különböző mintázataival? A jogi elismerés mely csoportok

11 A vizsgált osztályok között vannak olyanok, amelyek esetében a megfeleltetés csupán korlátozott érvényességre tarthat igényt. Ez mindenekelőtt a vállalkozók különböző csoportjaira igaz. A megkérdezettek a „nagyvállalkozókról”, illetve a „kis- és közepes vállalkozókról” formáltak ítéleteket, a minta azonban csupán az alkalmazottal rendelkező, illetve az alkalmazottal nem rendelkező vállalkozók elkülönítését teszi lehetővé. Kevésbé jelentős, de az összehasonlításnál szintén figyelembe kell venni, hogy az „egyéb szellemiek” esetében az attitűdkérdés a kicsit talán sugalmazóbb „rutin szellemi munkát végzők” csoportjára, az „egészségügyi okból munkaképtelenek” esetében pedig az „egészségkárosodottak, fogyatékkal élők”-re vonatkozott.

esetében jár együtt a társadalmi megbecsülés magasabb, illetve alacsonyabb mértékével, illetve kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb anyagi helyzettel? Másfelől, vajon az egyenlőtlenségek igazolásának különféle ismérvei nyomán elkülönített csoportok között valóban vertikális egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk-e a vizsgált jellemzők tekintetében? Vajon a sikeresebb vállalkozók jövedelmi helyzete, illetve elismertsége kedvezőbb-e a kevésbé sikeresekénél? Illetve, vajon a magasabb képzettséget igénylő és nagyobb felelősséggel járó munkát végzők foglalkozási csoportjai valóban előnyösebb helyzetben vannak a többiekénél?

A 2. ábra e kérdések vizsgálatához nyújt átfogó képet. E helyütt a különböző osztályokat jelenítettem meg a három vizsgált változó tükrében. Az egyes osztályok jövedelmi helyzetének jellemzéséhez a rendelkezésre álló háztartási jövedelmet vettem alapul, amit OECD2 ekvivalenciaskálával korrigáltam. E változónak az átlagát számoltam ki egyrészt társadalmi szinten, másrészt pedig a különböző osztályokra vonatkozóan.¹² A különböző osztályok jövedelmi helyzetét a csoportátlagoknak a főátlagtól való százalékos eltérése alapján mutatom be. Az ábra vízszintes tengelye ezt az információt jeleníti meg.

A függőleges tengely ezzel szemben az egyes osztályok társadalmi elismerésének, illetve elismertségének a jellemzésére szolgál, méghozzá kétféle módon. Egyrészt azt számoltam ki a társadalom egészére, illetve az egyes osztályokra vonatkozóan, hogy a megkérdezettek átlagosan mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjának. Az ábrán szereplő körikonok – a jövedelmek számításánál használt eljáráshoz hasonló módon – a csoportátlagoknak a főátlagtól való százalékos eltérését mutatják. Ezek az értékek tehát arra utalnak, hogy a különböző osztályok tagjai milyen magasra becsülik önmagukat. Másrészt, kiszámoltam azt is, hogy a megkérdezettek átlagosan mennyire tartják a társadalom fontos, hasznos tagjainak a különböző osztályokhoz tartozókat. Az alábbi ábrán ezeket a társadalmi megbecsülésre vonatkozó információkat a háromszögek jelenítik meg. Az ábra ezt is egy középértéktől számított százalékos eltérés formájában jeleníti meg, amelynek értelmezése azonban talán nem olyan egyértelmű, mint a jövedelmek, illetve az elismerés előbbi formájának esetében. Ebben az esetben a középértéket az egyes csoportok elismerésére számított átlagok átlaga képezi. A mutató tehát arra utal, hogy a megkérdezettek valamely osztályt társadalmi fontossága, hasznossága tekintetében a többi osztályhoz képest magasra vagy alacsonyára értékelték-e.¹³

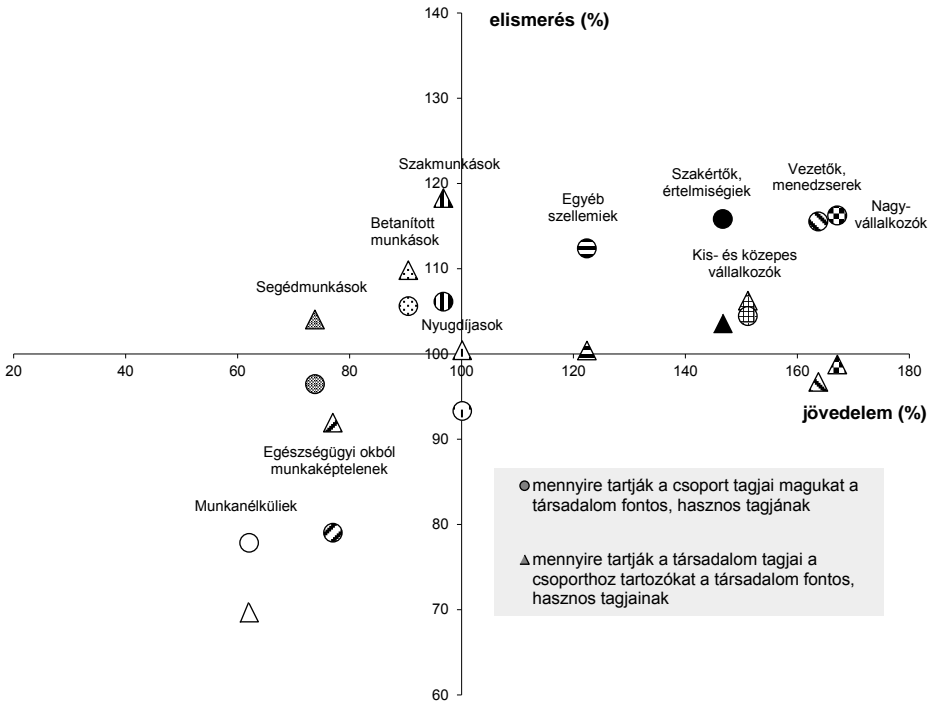
A középértékeknek, illetve egymáshoz való viszonyuknak tehát önmagukban is van jelentése. Amikor arra kértük a válaszadókat, hogy saját magukat értékeljék társadalmi fontosságuk, illetve hasznosságuk szempontjából, akkor átlagosan 7,1-es pontszámot adtak meg. Amikor viszont a különböző csoportokra vonatkozó értékeléseket összegeztük, akkor 6,6-ot kaptunk. A társadalom tagjai tehát valamelyest magasabbra értékelik magukat, mint a különböző társadalmi csoportokat, beleértve a saját magukét is. E különbség az önbecsülésre vonatkozó egyéni érzelmek, illetve a mások megbecsülésének kinyilvánítása közötti aszim-

12 Fontos hangsúlyozni, hogy háztartási szintű jövedelemről van szó, ami a háztartás összes tagjának a különböző típusú jövedelmeit aggregálja. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy egy adott osztályhoz tartozó személy jövedelmei között akkor is megjelennek a többi háztartástag jövedelmei is, ha ezek esetleg aktivitási, illetve munkaerő-piaci jellemzőik alapján más osztályokba sorolódnak. Egészen pontosan tehát, például a szakmunkások jövedelmi helyzetére vonatkozó adat azoknak a háztartásoknak az átlagos ekvivalens éves jövedelmét tartalmazza, amelyekben van szakmunkás személy. A többi osztállyal kapcsolatban ugyanez a helyzet.

13 Az ábra alapjául szolgáló adatsorokat a második melléklet tartalmazza. E helyütt bemutatom az átlagokhoz tartozó szórásértékeket is, ami alapján megbecsülhetjük, hogy az elemzésbe bevont csoportok a vizsgált változók tekintetében mennyire homogének.

metriára utal, amelynek jelentőségét azonban ezen a ponton nehéz megbecsülni. Különösen annak fényében nehéz, hogy az egyéni megbecsülésre vonatkozó kérdés teljesen általánosan volt megfogalmazva. Nem arra kértük ugyanis a válaszadókat, hogy amikor saját fontosságukat, hasznosságukat mérlegelik, akkor magukra mint sajátos munkaerő-piaci jellemzőkkel rendelkező egyénekre tekintsenek. Egyénenként változhat tehát, hogy a saját hasznosságukra, fontosságukra vonatkozó ítéleteiket milyen tényezőkre alapozták.

2. ábra. A különböző osztályok a jövedelmi, illetve elismerési viszonyok által kifizített térben

A koordináta-rendszer tehát mindegyik osztályra vonatkozóan két ikont tartalmaz és három adatsort mutat be. Az egyik ikon az adott osztály tagjainak saját magukra vonatkozó, a másik pedig az összes megkérdezettnek az osztályra vonatkozó ítéletét szemlélteti az osztály jövedelmi helyzetének függvényében. Az ábra négy jól elkülönülő és világosan értelmezhető szegmensre bomlik. A koordináta-rendszer bal alsó szejletében azok az osztályok foglalnak helyet, amelyeknek a jövedelmi helyzete az átlagnál rosszabb, s amelyeknek a társadalmi megbecsültsége, illetve az önbecsülése is átlag alatti, míg a jobb felső sarokban azok találhatóak, amelyek mindegyik ismérv tekintetében kedvezőbb helyzetben vannak. A koordináta-rendszer bal felső, illetve jobb alsó szegmensében felbukkanó osztályok helyzete azonban valamiképpen inkonzisztensnek mondható: az első esetben az osztálypozícióhoz relatíve magas önbecsülés, illetve társadalmi megbecsülés, de az átlagnál rosszabb életkörülmények társulnak, a második esetben pedig ellenkezőleg, a kedvezőbb jövedelmi helyzet az elismerés alacsonyabb fokával párosul.

Ha figyelmünket először az osztálymodellben megkülönböztetett inaktív osztályokra fordítjuk – azokra tehát, amelyek társadalmi állását nem a foglalkozási rendszerben való részvétel, hanem a szociális jogok érvényesülése határozza meg –, akkor mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy e csoportok az e helyütt vizsgált ismérvek tekintetében inkább kedvezőtlen helyzetben vannak. A munkanélküliek pozíciója ezek közül különösen hátrányosnak tekinthető. A vizsgált csoportokkal összevetve az ő jövedelmi helyzetük a legrosszabb, az ő társadalmi hasznosságukat kérdőjelezi meg leginkább, s a csoport tagjai értékelik le a legjobban magukat. Az egészségügyi okokból munkaképtelenek esetében elsősorban az szembevetendő, hogy e csoport tagjai sokkal alacsonyabbra értékelik saját társadalmi hasznosságukat, mint amennyire a társadalom a csoportot. A nyugdíjasok esetében egy különösen nagy és heterogén osztályról van szó, amely – amennyiben egységes csoportként vizsgáljuk őket – mindhárom vizsgált változó tekintetében átlagközelettel rendelkezik.¹⁴ Megjegyzendő azonban, hogy ha korábbi foglalkozásuk alapján felbontjuk a nyugdíjasok csoportját, akkor akár a jövedelmi helyzetüket nézzük, akár a saját fontosságukra, hasznosságukra vonatkozó ítéleteiket, jelentős és a modell által feltételezett irányú egyenlőtlenségekre bukkanhatunk a csoporton belül (lásd a második mellékletet). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy Magyarország esetében elhamarkodott lenne a munkatársadalom végéről beszélni (vö. Offe 2000 [1983]). Akik kikerülnek a munkaerőpiacról, illetve különösen, ha munkanélküliként a peremére sodródnak, azok egyszerre számíthatnak jövedelmi helyzetük és társadalmi megbecsültségük romlására, ami az önbecsülésüket sem hagyja érintetlenül (vö. Szalai J. 2007).

Az osztálystruktúra vállalkozói osztályait vizsgálva mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy ezek jövedelmi helyzetüket tekintve egyértelműen kedvezőbb pozícióban vannak. Mind az alkalmazott nélküli, mind az alkalmazottal rendelkező vállalkozói csoportok átlagjövedelme jócskán meghaladja a társadalom egészére számolt átlagot. A relatív kedvező anyagi életkörülményekhez a vállalkozók esetében továbbá a társadalmi hasznosság, fontosság érzésének magasabb foka társul. Az e helyütt vizsgált csoportok közül az alkalmazottal rendelkező vállalkozók értékelték a legmagasabbra magukat ebben a tekintetben. Ahogy korábban jeleztem, a nagyvállalkozók, illetve a kis- és közepes vállalkozók társadalmi megbecsülésére vonatkozó eredményeket erős megszorításokkal lehet megfeleltetni a munkaerőpiaci ismérvek alapján definiált vállalkozói csoportok adataival, az az óvatos következtetés azonban megfogalmazható, hogy a vállalkozóként elért siker az eredmények alapján nem feltétlenül jár együtt nagyobb társadalmi megbecsültséggel. A kis- és közepes vállalkozók társadalmi fontosságát, hasznosságát jóval magasabbra értékelték a megkérdezettek, mint a nagyvállalkozókékat.

Az alkalmazottak teszik ki a foglalkoztatott népesség legnagyobb hányadát. Ebben a körben több, igen különböző osztálypozíció azonosítható. Sajátos helyet foglalnak el a jövedelmi, illetve elismerési viszonyok által kifizített térben a különböző kékgalléros osztályok. Ezek a koordináta-rendszer bal felső szejletében található, ami azt jelenti, hogy jövedelmi helyzetük kedvezőtlenebb, társadalmi megbecsültségük azonban meghaladja az átlagot. Különösen igaz ez a szakmunkásokra, akiket az e helyütt vizsgált csoportok közül a társadalom tagjai a legmagasabbra értékelték, de a betanított munkások és a segédmunkások is az elismertebb

¹⁴ A nyugdíjasokat az ábrán egységes csoportként kezeltem, mivel a megkérdezettek is egységes csoportként értékelték őket.

csoportok közé tartoznak.¹⁵ Jellemző azonban ezekre a fizikai munkát végző csoportokra, hogy tagjaik saját társadalmi hasznosságukat alulértékelik a társadalom rájuk vonatkozó ítéletéhez képest.¹⁶ Ha az e helyütt alkalmazott osztálymodellhez kapcsolódó feltevések tükrében vizsgáljuk e három csoport egymáshoz való viszonyát, akkor megállapíthatjuk, hogy a nagyobb képzettséget, illetve szaktudást igénylő osztálypozíciók rendre magasabb átlagos jövedelmet biztosítanak, amihez magasabb önértékelés, illetve nagyobb társadalmi megbecsültség társul. A betanított munkások így mindhárom változó tekintetében kedvezőbb helyzetben vannak a segédmunkásoknál, s a szakmunkások is az előbbi két csoportnál.

A fehérgalléros alkalmazotti osztálypozíciók szintén speciális helyet foglalnak el a társadalom egyenlőtlenségrendszerében, amelyhez az elismerés előzőektől eltérő mintázatai kapcsolódnak. Ezeknek a csoportoknak a jövedelmi helyzete a többi osztállyal összevetve kedvezőnek mondható, és az e csoporthoz tartozók kivétel nélkül relatíve magasra értékelik magukat társadalmi fontosságuk, illetve hasznosságuk tekintetében. Megjegyzendő azonban, hogy amíg a kékgalléros osztályok esetében a csoport társadalmi elismerése rendre meghaladta az osztályhoz tartozók önmaguk hasznosságára, fontosságára vonatkozó értékelését, addig a vezetők, értelmiségiek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak csoportjai esetében fordított a helyzet. Ezekre az osztályokra jellemző, hogy míg magukat magasabbra értékelik, addig a társadalmi elismertségük jócskán elmarad ettől. Különösen igaz ez a vezetők, menedzserek csoportjára, ahol a legnagyobb szakadék tátong a társadalmi hasznosság, fontosság értékelésének két fajtája között.

Az utóbbi időszakban egyre inkább megkérdőjeleződött a szellemi, illetve fizikai munka között vont éles határvonal (lásd pl. Róbert 1997; Bukodi 1999), ami a foglalkozási osztályszerkezet magyarországi vizsgálatához elsődlegesen használt munkajelleg-csoportosításnak az egyik központi eleme (lásd Ferge 1969; Andorka 1970), s ami az osztályszerkezet normatív-funkcionalista modelljében is elsődleges szerepet játszik (Huszár 2013c, 2013d). A kétségeket feltétlenül alátámasztja, hogy számos olyan foglalkozással találkozhatunk, amely ötvözi a kétfajta munka egyes elemeit, s amelyet csak bajoson lehet besorolni egyik vagy másik kategória alá. Mindazonáltal az e helyütt bemutatott eredmények – akár az osztályok közötti jövedelmi egyenlőtlenségeket vesszük, akár az egyének, illetve a különböző csoportok fontosságára, hasznosságára vonatkozó ítéletekre tekintünk – azt támasztják alá, hogy a szellemi, illetve fizikai osztálypozíciók igencsak eltérnek egymástól.

15 Ezek az eredmények elég meglepőek. Nehéz olyan adatokat találni, amelyek közvetlen módon összevethetők az itteniekkel, leginkább talán még az 1983-as, illetve 1988-as foglalkozási presztízsvizsgálatok eredményi idézhetőek. Ezekben nem csupán általánosságban kérdeztek rá a különböző foglalkozások presztízisére, de a válaszadók azt is feladatult kapták, hogy a foglalkozásokat „a társadalom számára nyújtott hasznosságuk” szerint is rangsorolják. A foglalkozások hasznosság szerinti pontszámát aggregálva, foglalkozási csoportonként is közzétették. Az időbeli távolságon túl tehát jelentős módszertani különbségek is vannak a két felvétel között: az egyikben elemi foglalkozásokat értékeltek a megkérdőzettek, a másikban magukat a foglalkozási csoportokat; a korábbi vizsgálatban az értékelést rangsorolás formájában, a mostaniban viszont egy 0-tól 10-ig terjedő skálán végezték el a válaszadók. Az összehasonlítás tehát több szempontból sántít, mindenesetre az 1980-as években a presztízsvizsgálatok alapján a fizikai foglalkozások egyáltalán nem szerepeltek ilyen előkelő helyen: mind 1983-ban, mind 1988-ban a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásokat találták a leghasznosabbnak a válaszadók, a szakmunkások csoportja pedig harmadik volt a sorban (lásd Kulcsár 1985, 1990; Harcsa és Kulcsár 1986). A mostani eredmények – amelyeket további vizsgálatok erősíthetnek meg, illetve segíthetnek megérteni – azért is meglepőek, mivel az ideológiai klíma rendszerváltás utáni változása nyomán kevésbé várhatnánk a különböző munkáscsoportok megbecsülésének növekedését, mint a csökkenését.

16 A munkások alacsony önbecsülését messzemenőig alátámasztják Bartha Eszter kutatásai (lásd pl. Bartha 2011, 2013b)

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az osztálystruktúra horizontális tengelye maga is egyenlőtlenségek forrása. A munkanélküliek, illetve az egészségügyi okokból munkaképtelenek csoportjai a többi osztálynál egyértelműen kedvezőtlenebb helyzetben vannak mind jövedelmi helyzetük, mind társadalmi megbecsültségük tekintetében, s ezeknek a csoportoknak a tagjai értékelik le magukat a leginkább. Ami az osztálystruktúra vertikális tagolódását illeti, az anyagi helyzet, illetve a saját fontosságra, hasznosságra vonatkozó ítéletek esetében az osztálymodell előzetes várakozásai teljesültek. Ezek szerint az ismérvek szerint azok az osztályok vannak kedvezőbb helyzetben, amelyek a modellben is feljebb sorolódnak. A társadalmi megbecsültség azonban láthatóan nem a modell szerint oszlik el a társadalomban, azt tapasztaljuk ugyanis, hogy többek között a kis- és közepes vállalkozók nagyobb elismertségnek örvendenek, mint a nagyvállalkozók, s a szakmunkások, illetve a betanított munkások is megbecsültebbek, mint például a vezetők vagy az értelmiségiek.

Osztálykoalíciók, osztályellentétek

Eddig csupán arról nyújtottam általános áttekintést, hogy a különböző osztályokhoz tartozók mennyire tartják magukat a társadalom fontos, hasznos tagjainak, illetve hogy az egyes osztályok mekkora társadalmi megbecsültségnek örvendenek. Nem vizsgáltam azonban azt, hogy az osztályok elismertségében megmutatkozó különbségeknek maguknak van-e osztályalapjuk. A következőkben ezzel a kérdéssel foglalkozom.

Ahogy korábban szó volt róla, Honneth normatív rendként fogja fel a társadalmat, a kapitalista gazdaságot pedig olyan elismerési szférának tartja, amely hozzájárul a normatív rend működéséhez. Az osztályszerkezet normatív-funkcionalista modellje ennek szellemében az egyenlőség, illetve az egyenlőtlenségek intézményes normái alapján bontja különböző osztályokra a társadalmat. Amikor az elismerés osztályspecifikus mintázatai iránt érdeklődöm, akkor azt kérdezem, hogy a gazdaság valóban be tudja-e tölteni ezt az integratív funkcióját, vagy ellenkezőleg, a társadalom normatív rendjét fenyegeti. Az osztályok között tapasztalható egyenlőtlenségek vajon visszavezethetők az egyenlőség, illetve egyenlőtlenségek intézményesített normáira, vagy ellenkezőleg, ezek egyes osztályok számára igazolhatatlannak tűnnek fel? Vajon a különböző osztályok egymáshoz való viszonyára a kölcsönös elismerés a jellemző, vagy az igazságtalanság érzésének olyan artikulálatlan tapasztalataira bukkanhatunk, amelyek az elismerés megvonásában, illetve más osztályok leértékelésében öltenek testet (vö. Honneth 2000, 2003: 136–159)?

Az előző fejezet alapján képet alkothattunk arról, hogy a társadalom tagjai mely csoportokat értékelnek magasra, illetve melyeket alacsonyra fontosságuk, illetve hasznosságuk tekintetében, s hogy ez alapján milyen rangsor rajzolódik ki a különböző csoportok között. A következőkben először azt vizsgálom, hogy miként néz ki ez a rangsor, ha a normatív-funkcionalista modell egyes osztályait külön-külön vizsgáljuk ebből a szempontból, vagyis hogy az egyes osztályok miként értékelik a különböző társadalmi csoportokat. Ennek érdekében kiszámoltam osztályonként a vizsgált csoportokra vonatkozó értékelések átlagát, s külön-külön sorba rendeztem őket. Az 1. táblázat ezeket az osztályonként felállított rangsorokat mutatja be.¹⁷

17 A táblázat alapjául szolgáló számításokat a 3. mellékletben közlöm.

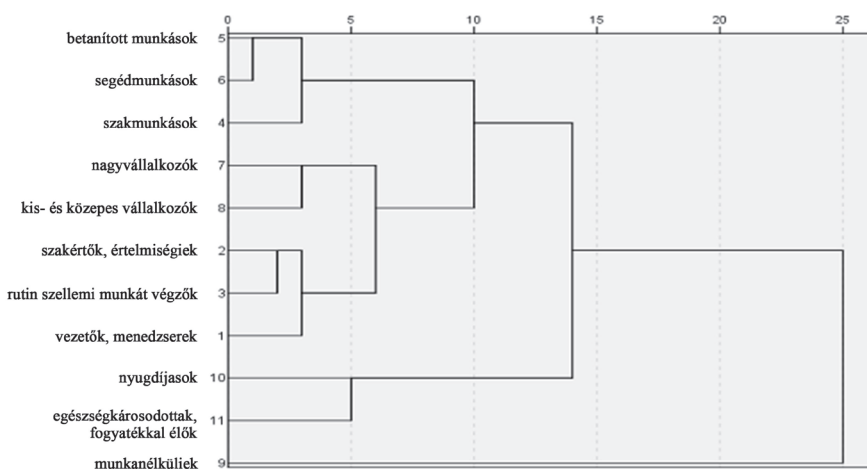
1. táblázat. A különböző társadalmi csoportok rangsora társadalmi fontosságuk, hasznosságuk megítélése alapján osztiályonként

Összességében mennyire tartja Ön a társadalmi fontos, hasznos tagjainak a következő csoportokba tartozókat?											
	Nagyvállalkozók	Kis- és közepes vállalkozók	Vezetők, menedzserek	Szakértők, értelmiségiek	Rutin szellemi munkát végzők	Szakmunkások	Betanított munkások	Segédmunkások	Munkanélküliek	Nyugdíjasok	Egészségcsökkentők, fogyatékkal élők
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	5	1	6	3	7	2	4	9	11	8	10
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	6	2	9	3	7	1	4	8	11	5	10
B1. Vezetők, menedzserek	7	2	6	3	4	1	5	9	11	8	10
B2. Szakértők, értelmiségiek	7	3	5	2	4	1	6	9	11	8	10
B3. Egyéb szellemiek	7	2	8	3	5	1	4	6	11	9	10
B4. Szakmunkások	8	4	9	5	6	1	2	3	11	7	10
B5. Betanított munkások	7	4	9	5	6	1	2	3	11	8	10
B6. Segédmunkások	7	4	9	6	8	1	2	3	11	5	10
C. Munkanélküliek	8	4	10	6	7	1	2	3	11	5	9
D1. Nyugdíjas – vezetők, értelmiségiek	8	3	7	2	6	1	5	9	11	4	10
D2. Nyugdíjas – egyéb szellemiek	8	3	9	5	7	1	2	6	11	4	10
D3. Nyugdíjas – szakmunkások	7	5	9	6	8	1	2	4	11	3	10
D4. Nyugdíjas – betanított és segédmunkások	7	5	9	6	8	1	2	3	11	4	10
E. Egészségügyi okból munkaképtelenek	8	4	9	6	7	1	2	3	11	5	10
X. Egyéb inaktív	7	4	8	3	5	1	2	6	11	9	10
Összesen	8	3	9	5	6	1	2	4	11	7	10

Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy vannak olyan csoportok, amelyeknek a megítélése konzisztensnek tekinthető abban az értelemben, hogy a modellben szereplő osztályok mindegyike hasonló módon vélekedik róluk, vannak azonban olyanok is, amelyek nagyon eltérő pozíciót foglalnak el az egyes, osztályonként felállított rangsorokban. Egyrészt azt tapasztaljuk, hogy a szakmunkások társadalmi fontosságának, hasznosságának kedvező megítélése tulajdonképpen általánosnak mondható. Ezt a csoportot a modell mindegyik osztálya az első hely(ek)re teszi a fenti rangsorokban. Hasonló módon konzisztensnek tekinthetők a munkanélküliekre, valamint az egészségkárosodottakra, illetve fogyatékkal élőkre vonatkozó értékelések is. Szinte kivétel nélkül mindegyik osztály e csoportokat részesíti a legkisebb elismerésben. Másrészt azonban a többi csoportnak a megítélése nem ilyen egyöntetű, ezek az egyes rangsorokban – kisebb-nagyobb eltérésekkel, de – különböző pozíciókat foglalnak el. E csoportok tehát bizonyos osztályok körében nagyobb elismertségnek, illetve megbecsülésnek örvendenek, más osztályok viszont inkább kedvezőtlenebb ítéleteket nyilvánítanak ki rájuk vonatkozóan. Hogy az elismerés, illetve az elismerés megvonásának milyen mintázatai rajzolódnak ki e csoportok esetében, az megbecsülhető az 1. táblázatban szereplő rangsorok alapján. Mindazonáltal ezek a számítások inkább a vizsgált problémakör komplexitását érzékeltetik, és kevésbé alkalmasak a főbb összefüggések kiemelésére. Ezt elősegítheti azonban, ha szemügyre vesszük, hogy hasznosságuk, fontosságuk tekintetében mely osztályokat értékelték a társadalom tagjai hasonló módon, és megvizsgáljuk, hogy felfedezhető-e valamiféle rokonság a különböző csoportok között. Azonosíthatók-e bizonyos osztálykoalíciók ezek alapján a vélekedések alapján, s ha igen, akkor mifélék?

Annak érdekében, hogy ezt felderítsem, a csoportok társadalmi fontosságára, hasznosságára vonatkozó 11 változót hierarchikus klaszterelemzésnek vetettem alá. E módszer segítségével átfogó képet alkothatunk a különböző osztályoknak az értékelések alapján kirajzolódó „szövetségi rendszeréről”. Következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy társadalmi fontosságuk, hasznosságuk megítélése szempontjából mely osztályok állnak közelebb egymáshoz, s hogy melyek között húzódik nagyobb távolság. Az elemzés fő eredményeit a következő dendrogram foglalja össze (3. ábra).

3. ábra. Az egyes osztályok hasznosságára, fontosságára vonatkozó ítéletek alapján készített dendrogram

Az ábra bal oldalán az egyes csoportok értékelésére vonatkozó változók vannak felsorolva, a mellettük található dendrogram pedig azt mutatja, hogy ez alapján mely csoportok mely ponton kapcsolódnak össze. A vizsgálat alapján azt tapasztaljuk, hogy első lépésben a betanított munkások, valamint a segédmunkások, illetve másodikként a szakértők, értelmiségiek, valamint a rutin szellemi munkát végzők csoportjai között alakul ki kapcsolat. A társadalmi fontosságra, illetve hasznosságra vonatkozó ítéletek alapján tehát ezek a csoportok állnak a legközelebb egymáshoz. A harmadik lépésben több új kapcsolat is kialakul. Egyrészt a szakmunkások csatlakoznak a betanított munkások, illetve segédmunkások imént létrejött koalíciójához. Másrészt a vezetők, menedzserek kerülnek be az értelmiségiek, illetve a rutin szellemiek által korábban létrejött csoportba. Harmadrészt pedig a nagyvállalkozók, illetve a kis- és közepes vállalkozók részvételével egy új osztálykoalíció jön létre. A negyedik lépésben két inaktív csoport: egyfelől a nyugdíjasok, másfelől pedig az egészségkárosodottak, illetve fogyatékkal élők csoportjaira vonatkozó értékelések kapcsolódnak össze. Az ezt követő lépésekben már csupán a korábban létrejött különböző osztálykoalíciók vonódnak össze s alakítanak nagyobb blokkokat. Először is az osztálystruktúra felsőbb szelvényében található fehérgalléros alkalmazotti csoportok és a vállalkozók blokkja jön létre. Ezt követően csatlakoznak ehhez a kékgalléros osztályok is, aminek következtében így már az összes foglalkoztatott egyazon csoportosulásba kerül. Az utolsó előtti lépés során pedig a nyugdíjasok, valamint az egészségkárosodottak, illetve fogyatékkal élők koalíciója is bekerül az iménti tömbbe. A munkanélküliek a többi osztály egyikével sem kapcsolódnak össze közvetlenül, egészen az elemzés legvégéig önmagukban maradnak. Csupán az utolsó lépés során köti össze egy vonal őket a többiekkel, jelezvén, hogy őket is bevontuk az elemzésbe.¹⁸ Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a munkanélküliek társadalmi hasznosságára, fontosságára vonatkozó értékelések nagyon speciálisak, s alapvetően eltérnek a többi csoport társadalmi megítélésétől.

A klaszterelemzés segítségével képet alkothatunk arról, hogy a különböző osztályok hasznosságára, fontosságára vonatkozó vélekedések alapján mely osztályok vannak közel egymáshoz, s melyek között húzódik nagy távolság. Milyen szövetségi rendszerek jöhetnek létre, s mely osztályok, illetve osztálykoalíciók kerülhetnek potenciálisan ellentétbe egymással. A módszer alapján arról azonban nem bizonyosodhatunk meg egzakt módon, hogy statisztikailag mely osztályokra vonatkozó értékelések kapcsolódnak ténylegesen össze. Annak érdekében, hogy ezt felderítsem, a 11 osztály megítélésére vonatkozó változón faktorizációt hajtottam végre. Arra voltam kíváncsi, van-e esetleg valamilyen latens struktúra az értékelések hátterében. Azonosíthatóak-e olyan bújtatott dimenziók, amelyek alapján a megkérdezettek a különböző csoportokra vonatkozó ítéleteiket meghozták, s amelyek a különböző osztályok szövetségrendszerének alapjai lehetnek.

Az elemzés eredményei egy háromelemű faktorstruktúra létezését támasztják alá, méghozzá elég robusztus módon.¹⁹ A három létrejövő faktor a kiinduló változók információtartalmának 78%-át őrzi meg, s az eredeti változók egyértelműen és jól értelmezhető módon illeszkednek az egyes dimenziókhoz. Az első faktor a fehérgalléros osztályokra vonatkozó

18 A hierarchikus klaszterelemzést hét különböző módszerrel elvégeztem. A bemutatott dendrogram a Between Groups Linkage módszer alapján készült. Egy kivételével mindegyik alapján lényegében ugyanez az eredmény jött ki. Csupán az egyes lépések sorrendiségében voltak kisebb eltérések. A Ward-féle módszerrel készített számítások azonban annyiban eltérnek ezektől, hogy a munkanélküliek egy korábbi fázisban csatlakoznak a másik két inaktív csoporthoz. Ezzel kapcsolatban bővebb információ a szerzőnél.

19 A faktorizálás részletes eredményei kérésre hozzáférhetőek a szerzőnél.

értékeléseket összegzi. Ehhez kapcsolódik a vizsgálatba bevont három szellemi foglalkozású alkalmazotti osztály s a két vállalkozói csoport is. A faktor tartalmát a legdominánsabb módon a vezetők, menedzserek, illetve a szakértők, értelmiségiek osztályaira vonatkozó értékelések határozzák meg. E faktor tehát akkor vesz fel magas értékeket, ha az iménti öt csoportot társadalmi hasznosságuk, fontosságuk tekintetében magasra értékelték. Ha viszont e csoportokat az eredeti változókban kedvezőtlenebbul ítélték meg, akkor a faktoron is alacsonyabb pontszámot kaptak. A második faktor ezzel szemben a három kékgalléros osztály társadalmi megbecsültségét, a harmadik pedig az elemzésbe bevont inaktív csoportok értékelését összegzi. Az előbbi esetben a betanított munkásokra vonatkozó eredeti vélekedések tekinthetők a faktor legerősebb komponensének, míg az utóbbiban az egészségkárosodottakra, illetve a fogyatékkal élőkre vonatkozó változó járul hozzá a leginkább az új faktor tartalmához.

A következőkben, amikor azt veszem szemügyre, hogy a különböző osztályok társadalmi fontosságára, hasznosságára vonatkozó ítéleteknek maguknak van-e osztályalapja, ezekre a faktorokra támaszkodom. Alább a normatív-funkcionalista modell osztályait helyeztem el a három faktor által kifeszített háromdimenziós térben. A 4. ábrához tartozó koordináta-rendszerek ezt a teret mutatják be kivasalt módon, két-két dimenzióra redukálva. A koordináta-rendszerek tengelyei tehát azt mutatják, hogy az egyes osztályok magasra vagy alacsonyra értékeli-e egyrészt a szellemi foglalkozású, másrészt a fizikai foglalkozású, harmadrészt pedig az inaktív csoportokat. A különböző osztályok helyét pedig az jelöli ki, hogy milyen átlagos pontszámot értek el az egyes faktorokon.²⁰ A faktorelemzés nyomán létrejött faktorok standardizált változók, amelyeknek az átlaga 0, a várható értéke pedig 1. Az ábrán tehát a zéróközeli pozíció mindhárom dimenzió tekintetében átlagos megítélésnek tekinthető. Amikor ehhez képest valamelyik faktoron pozitív eltérés tapasztalható, az az adott csoportok átlag feletti, ellenkező esetben pedig átlag alatti megbecsüléseként értelmezhető.²¹

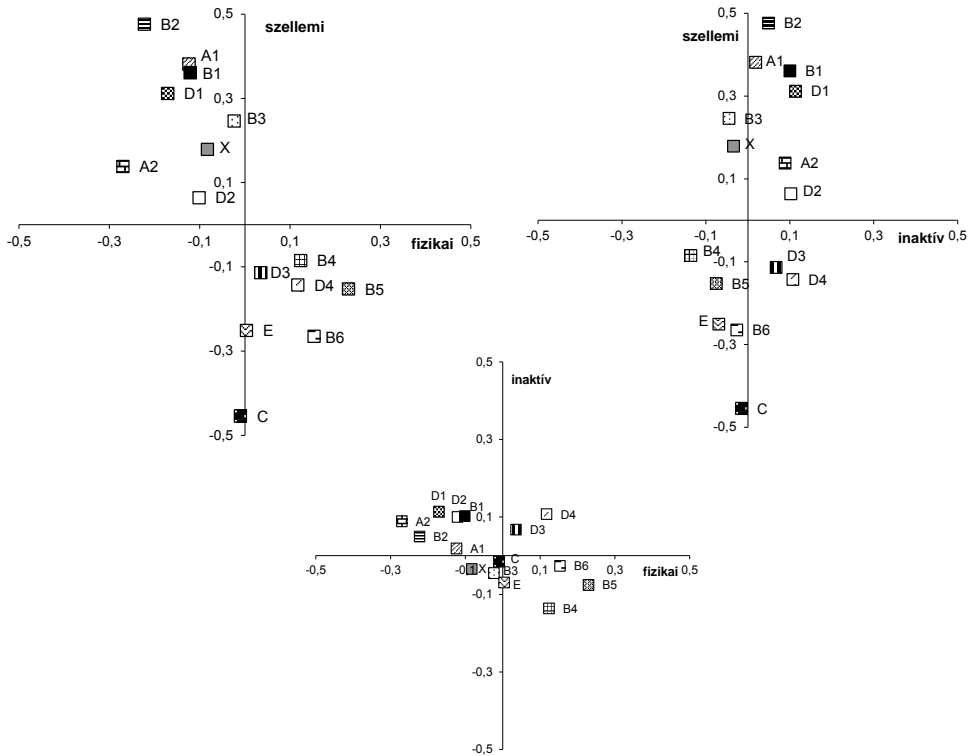
Az adatok értékelésekor érdemes először figyelmet fordítani arra, hogy a vizsgált dimenziók mentén mennyire szélsőségesek az eredmények, vagyis mely csoportok megítélése esetében mutatkoznak a legnagyobb osztálykülönbségek. Az egyes faktorok között ugyanis jókora eltérések tapasztalhatóak e tekintetben. Ahogy az ábra is jól szemlélteti, ez alapján a szellemi foglalkozásúak megítélése esetében találtuk a legnagyobb véleménykülönbségeket, a fizikai munkát végző osztályok értékelése kevésbé osztja meg a társadalmat, míg az inaktívakra vonatkozó pontszámok az átlag környékén szóródnak. Az osztálykülönbségek tehát mindenekelőtt a fehérgalléros, illetve valamivel kevésbé a kékgalléros osztályok elismerése kapcsán tekinthetők élesebbnek.

A különböző osztályok pozíciójának azonosításához, illetve a többi osztályhoz való viszonyának a jellemzéséhez a koordináta-rendszerek egyes szeletei e helyütt is jó kapaszkodót nyújtanak. Ha egy osztály valamelyik koordináta-rendszer jobb felső szeletében foglal helyet, akkor az átlagnál hasznosabbnak, fontosabbnak tartja az adott faktorok által megtestesített csoportokat, ha viszont a bal alsóban, akkor inkább leértékeli mindegyiket. A koordináta-rendszerek bal felső, illetve jobb alsó negyedeiben található osztályokra pedig az a jellemző, hogy bizonyos csoportokat magasabb elismerésben részesítenek, míg másoktól inkább megvonják azt.

²⁰ Az ábrán az áttekinthetőség érdekében nem tüntetem fel az osztályok nevét, csupán az 1. ábrán szereplő kódjaikat.

²¹ Az ábra alapjául szolgáló adatsorokat, vagyis a három faktor osztályonkénti átlagát a *harmadik mellékletben* közlöm.

4. ábra. A különböző osztályok az egymásról alkotott vélemények tükrében

Ha először a szellemi, illetve fizikai munkát végzők értékelését megjelenítő dimenziók mentén vizsgáljuk a társadalom osztályszerkezetét, akkor meglehetősen polarizált kép tárul elénk. A vizsgált osztályok eszerint csaknem kivétel nélkül a koordináta-rendszer két, egymással átellenben elhelyezkedő szegmensében foglalnak helyet. A bal felső negyedben a vállalkozói csoportokat, illetve a fehérgalléros alkalmazotti osztályokat találjuk, amelyekről az adatok alapján az mondható el, hogy egyrészt kivétel nélkül az átlagnál magasabbnak ítélik a szellemi foglalkozásuk társadalmi hasznosságát, fontosságát, vagyis a magukét. Másrészt azonban, az önmagukról alkotott kedvezőbb véleménnyel párhuzamosan, a fizikai munkát végző csoportokat inkább leértékelik. Fordított előjellel, de a társadalmi megbecsülésnek ugyanezek a módozatai mondhatóak el a kékgalléros osztályokról is, amelyek egytől egyig a koordináta-rendszer jobb alsó szejletében találhatóak. Ezeknek az osztályoknak a tagjai tehát a fizikai munkát végző csoportok társadalmi fontosságát értékelik átlag felettinek, miközben a vállalkozókra, illetve szellemi munkát végző alkalmazottakra vonatkozóan inkább kedvezőtlenebb ítéleteket nyilvánítanak ki. Ezeket az eredményeket árnyalják azok a korábbi információk, melyek szerint a szakmunkások megítélése mindegyik osztály körében kiemelkedőnek tekinthető – s a faktorelemzés ezen a ponton fontos összefüggéseket fed el –, mindazonáltal a vizsgálatok arra utalnak, hogy a fehérgalléros, illetve a kékgalléros osztályok egymásra vonatkozó vélekedései alapján kevésbé a kölcsönös elismerés, sokkal inkább az elismerés megvonásának a kölcsönös mintázatai rajzolódnak ki.

A különböző inaktív csoportok eltérő módon viselkednek a szellemi, illetve a fizikai osztályok értékelését megtestesítő dimenziók tekintetében. Az egészségügyi okokból munkaképtelenekről, s különösen a munkanélküliekről megállapítható, hogy egyrészt a fehérgalléros osztályok társadalmi fontosságát, hasznosságát a többi csoporthoz képest kifejezetten alacsonyra értékeli, másrészt viszont a fizikai munkát végzők megítélése átlagközeli mindkettőjük esetében. A nyugdíjasok csoportja a vizsgált dimenziók tekintetében egyáltalán nem tekinthető homogénnek. Esetükben a korábbi munkaerő-piaci pozíciónak a véleményalkotásukra gyakorolt hatása az eredmények alapján messzemenőig tetten érhető. Azok a nyugdíjasok, akik korábban valamilyen szellemi foglalkozást műveltek, a fehérgalléros osztályokhoz hasonló módon értékeli a különböző társadalmi csoportokat, s a nyugdíjba vonulásuk előtt fizikai munkát végzők csoportjáról is ugyanez mondható el. A különböző nyugdíjas csoportok esetében is megfigyelhető tehát az elismerés szisztematikus megvonásának az a tendenciája, amelyet a foglalkoztatottak körében megfigyelhettünk.

Ha végül az inaktív csoportokra vonatkozó ítéleteket összegző dimenzió felé fordulunk, akkor kisebb különbségeket tapasztalhatunk az osztálymodell egyes csoportjai között, s e csoportok ráadásul kevésbé polarizált módon helyezkednek el. Összességében megállapítható, hogy a fehérgalléros osztályok, illetve a különböző nyugdíjas csoportok inkább magasabbra, míg a kékgallérosok, a munkanélküliek, valamint az egészségügyi okból munkaképtelenek inkább alacsonyabbra értékeli e csoportok társadalmi hasznosságát, fontosságát. Megjegyzendő azonban, hogy a faktorelemzés e helyütt is komoly összefüggéseket fed el. A korábbi vizsgálatok alapján tudjuk, hogy a munkanélküliek, illetve az egészségügyi okokból munkaképtelenek csoportját mindegyik osztály tagjai alacsonyra értékeli, amikor azonban a vizsgálatba bevont három inaktív csoportra vonatkozó értékelést együttesen kezeljük, akkor ezek a jellemzők láthatatlanok maradnak.

Következtetések

A jelen dolgozat a magyar társadalom osztályszerkezetének elismerési viszonyaiba kívánt betekintést nyújtani. Az elismerés fogalmát egy olyan területen igyekeztem gyümölcsözővé tenni, ahol eddig kevésbé alkalmazták. A társadalom ez alapján olyan morális rendként fogható fel, amelyet az elismerés kölcsönös mintázatai tartanak össze. Amikor tehát a társadalom elismerési viszonyait osztályok szerint vizsgáltam, arra kerestem a választ, hogy a különböző osztályok között tapasztalható egyenlőtlenségek vajon hozzájárulnak-e ennek a morális rendnek a működéséhez, vagy inkább aláássák azt.

A vizsgálat eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy nem csupán a jövedelmi helyzetük, de a társadalmi fontosságra, hasznosságra vonatkozó ítéletek tekintetében is eltérések mutatkoznak a különböző osztályok között. Az is megállapítható, hogy az egyes osztályok közötti különbségek másként jelentkeznek akkor, ha az egyének saját magukra vonatkozó véleményét, illetve ha a csoportokra vonatkozó ítéleteket vizsgáljuk. Az egyéni fontosságra, hasznosságra vonatkozó eredmények mintázata erős hasonlóságot mutat a jövedelmi adatokkal. Jellemzően a magasabb képzettséget igénylő, s nagyobb felelősséget feltételező foglalkozásokat összefogó osztályoknak a jövedelmi helyzete kedvezőbb, s az ezekhez az osztályokhoz tartozók tartják magukat inkább a társadalom fontos, hasznos tagjainak. A csoportokra vonatkozó ítéletek alapján azonban nem bukkanhatunk efféle összefüggésekre. Ezeket

vizsgálva egyrészt azt tapasztaljuk, hogy a társadalom egészét tekintve inkább a különböző fizikai foglalkozású csoportok társadalmi hasznosságát értékelték magasra a megkérdezettek. Ezen túl egyrészt vannak olyan csoportok, amelyek társadalmi megbecsültsége mind-egyik osztály körében kifejezetten magasnak, illetve meglehetősen alacsonynak mondható, ahogy ezt a szakmunkásokra, illetve a munkanélküliekre és az egészségügyi okból munkaképtelenekre vonatkozó adatok mutatják. Másrészt, az osztálystruktúra egészét vizsgálva, elsősorban a fehérgalléros, illetve a kékgalléros osztályok vonatkozásában megfigyelhetők az elismerés megvonásának kölcsönös mintázatai is.

A társadalmi fontosság, hasznosság e helyütt használt mérőszámai alapján azonban mindenekelőtt a különböző osztályok egymáshoz való viszonyára, illetve legfeljebb az ezek között húzódó távolságokra következtethetünk. Hogy a különböző csoportátlagok közötti eltérések nagyok vagy kicsinek, illetve az ez alapján mért osztályegyenlőtlenségek élesnek vagy enyhének tekinthetők, azt a jelenlegi elemzések révén nem lehet eldönteni. Az eredmények mindenesetre arra utalnak, hogy vannak. Sőt úgy tűnik, hogy a különböző osztálykategóriák – az osztályok eltűnéséről szóló tézisek megállapításaival ellentétben – nem csupán papíron, az egyének háta mögött léteznek, de a megkérdezettek számára is jelentéssel bírnak. A jelenlegi vizsgálatok alapján ezekről a jelentésekről közvetlen módon keveset tudhatunk meg, annyi azonban biztonsággal elmondható, hogy egyrészt a foglalkozási osztálymodellben használt definíciókkal rokonnak mutatkoznak, másrészt, hogy a különböző munkaerő-piaci, illetve foglalkozási pozíciókhoz bizonyos morális tartalmak kapcsolódnak, amelyek többek között ezeknek a csoportoknak az elismerésére vonatkozó ítéletekben öltenek testet.

Ennél távolabbi következtetéseket akkor vonhatnánk le az e helyütt bemutatott elemzések segítségével, ha az eredményeket értelmes módon össze tudnánk vetni más vizsgálatokkal. Ez tehetné lehetővé azt is, hogy érdemben foglalkozzunk a dolgozat elején felvetett alapkérdéssel: az elosztási egyenlőtlenségek vajon mennyiben veszélyeztetik a társadalom normatív integrációját? Az összehasonlítás három formája tűnik különösen relevánsnak. Egyrészt nemzetközi vizsgálatok segítségével képet alkothatunk arról, hogy osztály és elismerés miként kapcsolódik össze a különböző társadalmi-gazdasági intézményrendszert működtető, illetve eltérő történeti-kulturális sajátosságokkal rendelkező országokban. Vajon a jóléti államok különböző típusaiban az elismerés eltérő mintázataira bukkanhatunk, s vajon felfedezhetők-e különbségek e vonatkozásban a demokratikus, illetve tekintélyelvű államok között? Másrészt időbeli összehasonlítás révén felmérhető, hogy az önbecsülés, illetve megbecsülés tekintetében megfigyelt osztályegyenlőtlenségek erősödtek vagy gyengültek az idők során. Ez lehetővé tehetné, hogy az osztálytagolódás jelentőségének változásáról ne pusztán deklaratív módon, hanem empirikus alapon folytassunk vitát. Harmadrészt a magyar társadalom elismerési viszonyait e helyütt osztályok szerint vizsgáltam, ezt azonban elemzés tárgyává lehet tenni egyéb ismérvekre támaszkodva is, mondjuk a nemzeti, etnikai, vallási, területi, generációs stb. különbségeket előtérbe helyezve. Egy efféle összehasonlítás alapján következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy az elismerés és megbecsülés társadalmi eloszlásában mekkora szerepe van az osztálynak a társadalom tagolódásának egyéb szervezőelvéihez képest.

Hivatkozott irodalom

- Andorka Rudolf (1970): *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Bartha Eszter (2011): *Magányos harcosok: Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon*. Budapest: LHarmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.
- Bartha Eszter (2013a): From State Socialism to Postsocialist Communism. Comments on “*Class and the Social Embeddedness of the Economy. Outline of a Normative-functionalist Model of Social Class*” by Ákos Huszár. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 23(4): 72–91.
- Bartha Eszter (2013b): „Ez a piacgazdaság minket padlóra küldött”: Munkásság és munkástudat a mai Magyarországon. *Replika* 2013(83): 61–76.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernítésbe*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Breen, Richard (2005): Foundations of a neo-Weberian class analysis. In *Approaches to Class Analysis*. Erik Olin Wright (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 31–50.
- Bukodi Erzsébet (1999): Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle* 9(2): 28–57. Interneten: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9902bukodi.htm>.
- Bukodi Erzsébet (2006): Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Kovách Imre (szerk.). Budapest: Napvilág, 109–159.
- Bukodi Erzsébet, Altorjai Szilvia és Tallér András (2005): *A társadalmi rétegződés aspektusai*. Budapest: KSH NKI.
- Chan, Tak Wing és John H. Goldthorpe (2004): Is there a Status Order in Contemporary British Society? Evidence from the Occupational Structure of Friendship. *European Sociological Review* 20(5): 383–401.
- Chan, Tak Wing és John H. Goldthorpe (2007): Class and Status. The Conceptual Distinction and Its Empirical Relevance. *American Sociological Review* 72(4): 512–532.
- Erikson, Robert és John H. Goldthorpe (1996 [1992]): A kutatás elméleti alapja, adatai és stratégiája. In *Társadalmi rétegződés*. Andorka Rudolf, Stefan Hradil és Jules S. Peschar (szerk.): Budapest: Aula, 11–25.
- Erikson, Robert, John H. Goldthorpe és Lucienne Portocarero (1998 [1983]): Intergenerációs osztálymobilitás és a konvergenciatis Anglia, Franciaország és Svédország példáján. In *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Róbert Péter (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 220–255.
- Esping-Andersen, Gosta (1993): Post-industrial Class Structures. An Analytical Framework. In *Stratification and Mobility in Post-Industrial Society*. Gosta Esping-Andersen (szerk.). London: SAGE, 7–31.
- Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest: KJK.
- Ferge Zsuzsa (2013): Puzzled Reflections on Huszár’s Article. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 23(4): 50–63.
- Fraser, Nancy (1997): From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age. In *Justice Interrupts. Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York: Routledge, 11–40.
- Fraser, Nancy (2003): Soziale Gerechtigkeit im Zeitalter der Identitätspolitik. Umverteilung, Anerkennung und Beteiligung. In Nancy Fraser és Axel Honneth: *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 13–128.
- Füzér Katalin (2013): Normative-functionalist Occupational Class Analysis in Context. Normativity, Social Exclusion and the EU/Global Dimensions of the Labour Market. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 23(4): 64–71.
- Goldthorpe, John H. (2007): Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Stanford: Stanford University Press, 101–124.
- Goldthorpe, John H. és Gordon Marshall (1992): The Promising Future of Class Analysis. A Response to Recent Critiques. *Sociology* 26(3): 381–400.
- Hadas Miklós (1990): Marxizmus és makroszociológia. Kritikai észrevételek két évtized hazai struktúrakutatásához. *Replika* (1): 3–15.
- Harcza István és Kulcsár Rózsa (1986): *Társadalmi mobilitás és presztízs*. Budapest: KSH.
- Hartmann, Martin és Axel Honneth (2007 [2004]): A kapitalizmus paradoxonjai. *Replika* (59): 117–134.
- Honneth, Axel (1997 [1990]): Integritás és megvetés. In *Elismerés és megvetés*. Pécs: Jelenkor, 97–108.
- Honneth, Axel (2000): Moralbewußtsein und Soziale Klassenherrschaft. Einige Schwierigkeiten in der Analyse normativer Handlungspotentiale. In *Das Andere der Gerechtigkeit. Aufsätze zur praktischen Philosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 110–129.

- Honneth, Axel (2001): *Leiden an Unbestimmtheit. Eine Reaktualisierung der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Stuttgart: Reclam.
- Honneth, Axel (2003): Umverteilung als Anerkennung. Eine Erwiderung auf Nancy Fraser. In Nancy Fraser és Axel Honneth: *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 129–224.
- Honneth, Axel (2009 [2008]): Munka és elismerés. Kísérlet egy újrafogalmazásra. *Replika* (68): 125–140.
- Honneth, Axel (2011): *Das Recht der Freiheit. Grundriß einer demokratischen Sittlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Honneth, Axel (2013 [1992]): *Harc az elismerésért. A társadalmi konfliktusok morális grammatikája*. Budapest: LHarmattan.
- Hradil, Stefan (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Sichten zu Lagen und Milieus*. Opladen: Leseke + Budrich. (Magyarul részlet: Társadalmi helyzetek és miliók: egy fejlett társadalom struktúrájának elemzése. In Angelusz Róbert, Éber Márk Áron és Gecser Ottó (szerk.): *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Budapest: ELTE, 2010. Interneten: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto/index.html.)
- Huszár Ákos (2010): Elosztás és elismerés. Nancy Fraser és Axel Honneth a kritikai társadalomelmélet újrafogalmazásáról. *Fordulat* 10(3): 10–35.
- Huszár Ákos (2012): Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 22(2): 4–26.
- Huszár Ákos (2013a): Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle* 91(1): 31–56. Interneten: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_01/2013_01_031.pdf.
- Huszár Ákos (2013b): Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statistikai Szemle* 91(2): 117–131. Interneten: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_02/2013_02_117.pdf.
- Huszár Ákos (2013c): Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statistikai Szemle* 91(7): 718–744. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_07/2013_07_718.pdf.
- Huszár Ákos (2013d): Class and the Social Embeddedness of the Economy. Outline of a Normative-functionalist Model of Social Class. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 23(4): 29–49.
- Iser, Mattias (2008): *Empörung und Fortschritt. Grundlagen einer kritischen Theorie der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Campus.
- Kolosi Tamás – Papp Zsolt – Gombár Csaba – Pál László – Bara János (1980): *Réteghelyzet – rétegtudat*. Budapest: Kossuth.
- Kovács Imre (2006): Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Kovács Imre (szerk.). Budapest: Napvilág, 11–18.
- Kovács Imre, Kuczi Tibor és Jókuthy Emese (2006): Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről. In *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Kovács Imre (szerk.). Budapest: Napvilág, 19–35.
- Kulcsár Rózsa (1985): Az első magyar országos presztízsvizsgálat eredményei. *Statistikai Szemle* 63(11): 1115–1126.
- Kulcsár Rózsa (1990): A foglalkozások presztízse. *Statistikai Szemle* 68(8–9): 651–658.
- Lenski, Gerhard E. (1954): Status Crystallization. A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review* 19(4): 405–413.
- Lenski, Gerhard E. (1956): Social Participation and Status Crystallization. *American Sociological Review* 21(4): 458–464.
- Lenski, Gerhard E. (1967): Status Inconsistency and the Vote. A Four Nation Test. *American Sociological Review* 32(2): 298–301.
- Marx, Karl és Friedrich Engels (1959 [1848]): A kommunista párt kiáltványa. In *MEM*. 4. kötet. Budapest: Kossuth, 137–164.
- Némédi Dénes (1998): Axel Honneth: Elismerés és megvetés. *BUKSZ* (10)4: 390–397.
- Offe, Claus (2000 [1983]): A munka mint szociológiai kulcskategória? In *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. Szociológiai irányzatok a XX. században*. Felkai Gábor–Némédi Dénes–Somlai Péter (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 569–590.
- Pakulski, Jan és Malcolm Waters (1996): The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society* 25(5): 667–691.
- Parsons, Talcott (1940): An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification. *The American Journal of Sociology* 45(6): 841–862.
- Parsons, Talcott (1949): Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory. *The American Economic Review* 39(3): 16–26.

- Parsons, Talcott (1970): Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited. *Sociological Inquiry* 40(1): 13–72.
- Parsons, Talcott (1997 [1953]): A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 80–135.
- Richter, Mathias (2008): Wo bleibt die Solidarität? Zum Status eines Leitbegriffs kritischer Gesellschaftstheorie und dessen Ort in der Anerkennungstheorie von Axel Honneth. In *Axel Honneth. Gerechtigkeit und Gesellschaft. Potsdamer Seminar*. Christoph Menke–Julianne Rebentisch (szerk.). Berlin: BWV, 47–67.
- Róbert Péter (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle* 7(2): 5–48.
- Rose, David és Eric Harrison (2010): *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. London: Routledge.
- Schulze, Gerhard (2000 [1992]): Élménytársadalom. A jelenkor szociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* (1–2): 135–157.
- Svallfors, Stefan (2006): *The Moral Economy of Class. Class and Attitudes in Comparative Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Tardos Róbert (2008): Foglalkozás, miliő, kapcsolathálózatok: külön világok? Egy tipológiai kísérlet körvonalai. *Századvég* (50): 5–50.
- Tardos Róbert (2013): New Lines of a Functional Analysis of Structure!? *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association* 23(4): 92–96.
- Taylor, Charles (1997): Az elismerés politikája. In *Multikulturalizmus*. Feischmidt Margit (szerk.). Budapest: Osiris – Láthatatlan kollégium, 124–152.
- Thompson, E. P. (1971): The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past and Present* 50(2): 76–136.
- Thompson, E. P. (2007 [1963]): *Az angol munkásosztály születése*. Budapest: Osiris.
- Weber, Max (1987 [1922]): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan*. Budapest: KJK.
- Weber, Max (2009): *Politikai szociológia. Politikai közösségek. Az uralom*. Budapest: Helikon.
- Weiss János (2004): *Az elismerés elmélete*. Budapest: Áron.
- Wright, Erik Olin (1997 [1984]): Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéshez. In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 178–221.
- Wright, Erik Olin (2005a): Foundations of a neo-Marxist class analysis. In *Approaches to Class Analysis*. Erik Olin Wright (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 4–30.
- Wright, Erik Olin (2005b): Conclusion: If “class” is the answer, what is the question? In *Approaches to Class Analysis*. Erik Olin Wright (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 180–206.

1. melléklet – A magyar társadalom osztályszerkezete

A16 éves és idősebb népesség osztályonkénti megoszlása nemek szerint, 2013

	2013		
	Nem		Összesen
	Férfi	Nő	
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	2,3%	1,0%	1,6%
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	4,5%	2,3%	3,3%
B1. Vezetők, menedzserek	1,6%	1,1%	1,4%
B2. Szakértők, értelmiségiek	5,9%	7,7%	6,8%
B3. Egyéb szellemiek	5,8%	9,5%	7,8%
B4. Szakmunkások	19,0%	8,6%	13,5%
B5. Betanított munkások	9,0%	5,6%	7,2%
B6. Segédmunkások	4,9%	4,7%	4,8%
C. Munkanélküliek	10,1%	7,2%	8,6%
D1. Nyugdíjas - vezetők, értelmiségiek	4,0%	4,1%	4,1%
D2. Nyugdíjas - egyéb szellemiek	2,0%	7,3%	4,8%
D3. Nyugdíjas – szakmunkások	9,2%	5,8%	7,4%
D4 Nyugdíjas - betanított- és segédmunkások	6,4%	13,6%	10,2%
E. Egészségügyi okból munkaképtelen	4,1%	3,9%	4,0%
X. Egyéb inaktív	11,1%	17,4%	14,5%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

2. melléklet – Jövedelmi és elismerési viszonyok

Az egy fogyasztási egységre (OECD2) jutó jövedelem átlaga, szórása osztályonként, illetve a csoportátlagoknak a főátlagtól való százalékos eltérése

	Átlag	Szórás	%
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	2517407	1790652	167
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	2276974	1771630	151
B1. Vezetők, menedzserek	2466348	1811047	164
B2. Szakértők, értelmiségiek	2209508	1133867	147
B3. Egyéb szellemiek	1843693	909935	122
B4. Szakmunkások	1457588	614195	97
B5. Betanított munkások	1363057	732855	90
B6. Segédmunkások	1111870	528896	74
C. Munkanélküliek	934721	604686	62
D. Nyugdíjasok	1508034	688647	100
D1. Nyugdíjas - vezetők, értelmiségiek	2055456	871010	136
D2. Nyugdíjas - egyéb szellemiek	1675665	627967	111
D3. Nyugdíjas - szakmunkások	1448072	513316	96
D4. Nyugdíjas - betanított- és segédmunkások	1275446	616695	85
E. Egészségügyi okból munkaképtelen	1159905	550226	77
X. Egyéb inaktív	1294471	781813	86
Összesen	1506540	921526	100

Az egyének társadalmi fontosságára, hasznosságára vonatkozó értékelések átlaga, szórása osztályonként, illetve a csoportátlagoknak a főátlagtól való százalékos eltérése

	Átlag	Szórás	%
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	8,23	1,469	116
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	7,39	1,799	104
B1. Vezetők, menedzserek	8,18	1,597	116
B2. Szakértők, értelmiségiek	8,20	1,436	116
B3. Egyéb szellemiek	7,96	1,553	112
B4. Szakmunkások	7,51	1,689	106
B5. Betanított munkások	7,48	1,817	106
B6. Segédmunkások	6,83	2,009	96
C. Munkanélküliek	5,51	2,272	78
D. Nyugdíjasok	6,61	2,102	93
D1. Nyugdíjas - vezetők, értelmiségiek	7,02	1,986	99
D2. Nyugdíjas - egyéb szellemiek	6,89	2,010	97
D3. Nyugdíjas - szakmunkások	6,64	2,054	94
D4. Nyugdíjas - betanított- és segédmunkások	6,31	2,140	89
E. Egészségügyi okból munkaképtelen	5,59	2,188	79
X. Egyéb inaktív	7,57	1,743	107
Összesen	7,08	2,053	100

A különböző társadalmi csoportok fontosságára, hasznosságára vonatkozó értékelések átlaga, szórása osztályonként, illetve a csoportátlagoknak a főátlagtól való százalékos eltérése

	Átlag	Szórás	%
Nagyvállalkozók	6,51	2,166	99
Kis- és közepes vállalkozók	7,00	1,940	106
Vezetők, menedzserek	6,37	2,181	97
Szakértők, értelmiségiek	6,82	2,037	104
Rutin szellemi munkát végzők	6,61	1,937	100
Szakt munkások	7,79	1,614	118
Betanított munkások	7,23	1,735	110
Segéd munkások	6,85	1,840	104
Munkanélküliek	4,59	2,318	70
Nyugdíjasok	6,62	2,068	100
Egészségkárosodottak, fogyatékkal élők	6,06	2,198	92
Összesen	6,59		100

3. melléklet – A különböző osztályok az egymásról alkotott vélemények tükrében

A különböző társadalmi csoportok fontosságának, hasznosságának megítélése osztályonként

	Összességében mennyire tartja Ön a társadalom fontos, hasznos tagjainak a következő csoportokba tartozókat?										
	Nagyvállalkozók	Kis- és közepes vállalkozók	Vezetők, menedzserek	Szakértők, értelmiségiek	Rutin szellemi munkát végzők	Szakmunkások	Betanított munkások	Segédmunkások	Munkanélküliek	Nyugdíjasok	Egészségtelen, károsítottak, fogyatékkal élők
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	7,07	7,93	7,04	7,38	7,01	7,84	7,16	6,75	4,21	6,97	6,31
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	6,73	7,36	6,46	6,90	6,60	7,65	6,89	6,50	4,71	6,68	6,28
B1. Vezetők, menedzserek	7,02	7,53	7,14	7,46	7,25	7,92	7,22	6,82	4,81	6,91	6,32
B2. Szakértők, értelmiségiek	7,02	7,52	7,20	7,74	7,37	7,83	7,06	6,64	4,43	6,88	6,36
B3. Egyéb szellemiek	6,78	7,32	6,72	7,26	7,08	7,93	7,25	6,84	4,48	6,64	6,08
B4. Szakmunkások	6,36	6,91	6,23	6,70	6,49	7,95	7,37	6,91	4,42	6,40	5,80
B5. Betanított munkások	6,38	6,88	6,15	6,56	6,48	7,98	7,56	7,09	4,61	6,36	5,99
B6. Segédmunkások	6,24	6,66	5,91	6,35	6,16	7,77	7,29	7,06	4,75	6,43	5,86
C. Munkanélküliek	5,84	6,31	5,51	5,97	5,88	7,43	7,04	6,75	4,92	6,11	5,74
D1. Nyugdíjas - vezető, értelmiségiek	6,78	7,41	6,86	7,47	7,08	7,83	7,09	6,62	4,38	7,15	6,41
D2. Nyugdíjas - egyéb szellemiek	6,55	7,04	6,49	6,95	6,65	7,71	7,14	6,75	4,57	6,95	6,19
D3. Nyugdíjas - szakmunkások	6,41	6,87	6,21	6,56	6,37	7,83	7,28	6,88	4,60	6,90	6,09
D4 Nyugdíjas - betanított- és segédmunkások	6,49	6,86	6,23	6,60	6,42	7,84	7,41	7,12	4,66	6,91	6,20
E. Egészségügyi okból munkaképtelenek	6,07	6,61	5,91	6,28	6,25	7,63	7,10	6,78	4,42	6,33	5,96
X. Egyéb inaktív	6,70	7,14	6,67	7,17	6,90	7,72	7,18	6,79	4,64	6,45	6,05
Összesen	6,51	7,00	6,38	6,83	6,62	7,80	7,23	6,85	4,59	6,61	6,06

A különböző társadalmi csoportok fontosságát, hasznosságát megtestesítő faktorok átlaga osztályonként

	Szellemi foglalkozásúak	Fizikai foglalkozásúak	Inaktívak
A1. Vállalkozó, alkalmazottal	0,382	-0,124	0,019
A2. Vállalkozó, alkalmazott nélkül	0,138	-0,270	0,089
B1. Vezetők, menedzserek	0,361	-0,121	0,100
B2. Szakértők, értelmiségiek	0,476	-0,223	0,049
B3. Egyéb szellemiek	0,246	-0,024	-0,045
B4. Szakmunkások	-0,085	0,123	-0,136
B5. Betanított munkások	-0,153	0,229	-0,075
B6. Segédmunkások	-0,265	0,153	-0,026
C. Munkanélküliek	-0,454	-0,010	-0,015
D1. Nyugdíjas - vezetők, értelmiségiek	0,312	-0,171	0,114
D2. Nyugdíjas - egyéb szellemiek	0,064	-0,102	0,102
D3. Nyugdíjas - szakmunkások	-0,114	0,035	0,067
D4. Nyugdíjas - betanított- és segédmunkások	-0,143	0,117	0,107
E. Egészségügyi okból munkaképtelen	-0,251	0,003	-0,069
X. Egyéb inaktív	0,179	-0,083	-0,034
Összesen	0,003	-0,001	-0,002